

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto
Azijos ir transkultūrinių studijų institutas

Šiuolaikinių Azijos studijų programos studentė
LILIANA BUGAILIŠKYTĖ-LIDEIKIENĖ

**Katastrofos nuojauta biopolitikos, visuomenės ir meno
sąveikose: Stambulo atvejo analizė**

MAGISTRO DARBAS

Vadovas – Doc. Dr. Deimantas Valančiūnas

Vilnius 2021

TURINYS

Įvadas.....	5
1. Teorinių ir metodologinių tyrimų sankirtos.....	10
1.1. Asamblijažo ir diagramos koncepcijos miesto studijoms.....	10
1.2. Miesto asambliažų kismas globaliose srovėse. Globalu/lokalu.....	13
1.3. Žemės drebėjimo materialumas miesto asambliažuose. Žmogus/materija.....	16
1.4. Miesto ontologijos apibrėžimo bandymai.....	19
1.4.1. Katastrofos biopolitika kaip nauja valdymo forma katastrofos visuomenei.....	21
1.4.2. Katastrofa kaip valdymo logika biurokratijos ir gamybos diagramose.	23
1.4.3. Katastrofa ir valstybė viduje. Jutimų diagrama.	26
1.4.4. Katastrofizmas vaizduotės diagramoje.	30
1.4.5. Apibendrinant galios tolydumo strategijas.....	32
2. Katastrofos nuojauta kultūros raiškose.	33
2.1. Žemės drebėjimas tarptautinių Stambulo bienalių scenose.....	33
2.2. “Menininkai – šiuolaikiniai antropologai”.....	34
2.3. 4-oji Stambulo dizaino bienalė „Mokyklų mokykla“.....	35
2.4. 16-oji Stambulo meno bienalė „Septintasis kontinentas“.....	46
2.5. Kokią alternatyvią ateitį Stambului siūlo valstybės remiamas šiuolaikinis menas?	52
Išvados.....	55
Šaltinių sąrašas.....	57
Abstract.....	63

Bugailiškytė-Lideikienė, Liliana

Katastrofos nuojauta biopolitikos, visuomenės ir meno sąveikose, Stambulo atvejo analizė: magistro darbas / Liliana Bugailiškytė-Lideikienė, Šiuolaikinių Azijos studijų programos studentė; mokslinis vadovas doc. dr. Deimantas Valančiūnas; Vilniaus universitetas. Azijos ir transkultūrinių studijų institutas. –Vilnius, 2021. – 63 lap. –Mašinr. –Santr. angl. –Bibliogr.: p. 57 (69 pavad.).

Stambulas, asambliažas, miesto ontologija, kultūrinis habitas, katastrofos biopolitika, katastrofizmo diskursas, žemės drebėjimas, turkai, menas, bienalė

Magistro darbo objektas – katastrofos grėsmė, kaip aktyvus visuomenės sąveikų veiksnys. Darbo tikslas – išnagrinėti kokią įtaką žemės drebėjimas turi Stambulo politikos, visuomenės ir meno sąveikose. Darbo uždaviniai: apibrėžti daugiadisciplininę teorinę prieigą, analizuojant asambliažo, transversalumo ir diagramos koncepcijas, kaip įrankius išskleisti miesto ontologiją; aptarti miesto kaitą modernybės laikotarpiu - sąveikose tarp globalių modernizacijos, urbanizacijos, neoliberalizmo tendencijų ir miesto seisminės patirties; bei aptarti šios sąlygos materialią kokybę miesto socialinėje ir kultūrinėje patirtyje; remiantis asambliažo koncepcija ir biopolitikos diskursu panagrinėti miestiečių politinę, socialinę ir kultūrinę patirtį formuojančius elementus valstybės biopolitinės galios diagramose; remiantis biopolitikos diskursu aptarti, kokia logika remiasi valstybės politika, numatant ir planuojant katastrofos suvaldymo scenarijus; remiantis reliacinės estetikos paradigma nustatyti ir išnagrinėti, kokiomis meno strategijomis Stambulo meno bienalėse yra reprezentuojamas miesto būtį apibrėžiantis seisminis sąlygotumas ir kokias biopolitines tendencijas jos atspindi; pasvarstyti kokias alternatyvias ateities perspektyvas menas siūlo Stambulo miesto kultūrai ir viešajam gyvenimui. Tyrimo dalyku tapo 2018 m. ir 2019 m. Stambulo dizaino ir meno bienalėse per ekspozicijas, tarpdisciplininius meno tyrimus, dalyvaujančiojo meno praktikas reprezentuojamos žemės drebėjimo grėsmės, politikos ir visuomenės sąveikos. Naudojantis tarpdisciplinine kompleksine metodologija, apjungiančia istorinę perspektyvą, bienalės meno projektų kaip pirminių tyrimo šaltinių diskursinę analizę, viešojo diskurso analizę, reliacinio meno koncepcijas, bei asambliažo, diagramos koncepcijomis ir biopolitikos diskursu, kaip teorinėmis priegomis, prieita prie išvados, kad katastrofos prevencija tapo motyvu Turkijos vyriausybei pagrįsti ekspansyvią miesto plėtros ir saugumizacijos politiką, plečiant tolydų galios ir kontrolės tinklą visose visuomenės gyvenimo srityse, įskaitant kultūrą ir meną. Meno

laukas didžiaja dalimi rezonuoja vyraujančioms tendencijoms, kaip sudėtinė biopolitikos dalis ir nepasiūlo visuomenės veikimą išjudinančių alternatyvų. Magistro darbas gali būti naudingas tyrinėjant katastrofos grėsmių biopolitinį įgalinimą plačiaja prasme, tyrinėjant šiuolaikinio meno agentinę gebą visuomenės transformacijose, taip pat analizuojant Turkijos ir Stambulo visuomenės transformacijas.

Įvadas

Kaip sparčiai augantis pasaulinis miestas, Stambulas šiandien yra kryžkelėje tarp geopolitinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių kismų. Nelaimėi, geografiškai Stambulas taip pat yra išsidėstęs vienoje aktyviausių pasaulio seisminių zonų, per 2000 metų užrašytos istorijos patyrusių daugiau nei 30 žemės drebėjimų. Per pastarąjį pusę amžiaus miesto populiacijai išaugus dešimteriopai, kartu su miesto fizinės aplinkos transformacija, ši objektyvi geologinė sąlyga sukūrė beprecedentį pažeidžiamumą drebėjimui. Tai tapo ypač akivaizdu 1999 m. per Marmaros drebėjimą, 80 kilometrų nuo Stambulo centro, kuomet 7.4 stiprumo nelaimė pražudė daugiau nei 20 tūkstančių žmonių (mažiausiai tūkstantį pačiame Stambule). Įvykis pažadino stambuliečių suvokimą, kad panaši nelaimė ateityje smogs miestui tiesiogiai. Pražūtingas įvykis miestui prognozuojamas dešimties metų bėgyje.

Kokia egzistencijos seisminiame mieste materialinė, socialinė, kultūrinė ir emocinė patirtis ir kaip apibrėžti subjektyvią jauseną, kurios raiškas galime čiuopti išorėje, pirmiausia materialioje miesto kaitoje, žmonių įpročiuose, santykiuose, reakcijose į politinę valdyseną? Kokias strategijas miesto socialiniam gyvybingumui, kasdieniam funkcionavimui grėsmės akivaizdoje, įveiklina politinis elitas? Kokias socialines, psichologines, ekonomines išgyvenimo strategijas renkasi miestiečiai? Kaip šias strategijas veikia tūkstantmetė žemės drebėjimų istorija, suformavusi savitą kultūrą. Galiausiai, ar kuriama vizija, koks miestas ir gyvenimas jame bus po katastrofos? Kieno tai vizija? Atsakymai į šiuos klausimus įveda į tyrimo kontekstą.

Turkijos politiniam elitui Stambului grėsiantis žemės drebėjimas yra naudingas kaip motyvas plėtoti plataus užmojo materialią miesto regeneraciją - neoliberalizmo logikoje valdomo miesto, valstybėje turinčio svarbiausią istorinę, politinę ir simbolinę vertę, spindesys yra tiesioginis valstybės ir tautos gerovės, pažangos, geopolitinės galios ekspansijos simbolis. Tuo tarpu katastrofos prevencija, gyventojų saugumas paliekamas privačia, didžiąjai miestiečių grupei nepakeliama našta dėl ekonominės, socialinės, etninės atskirties, tačiau priešinimasis valstybės požiūriui, reikalavimas imtis aktyvios prevencinės strategijos, nėra viešai ir konsoliduotai artikuliuojamas jokiuose socialiniuose Stambulo sluoksniuose. Beveik metus praleidus Stambule, vienintelė erdvė, kurioje radau keliant šiuos klausimus, buvo meno scenos, būtent - 2018 m. Stambulo dizaino bienalė "Mokyklų mokykla" ir 2019 m. Stambulo meno bienalė "Septintasis kontinentas". Būtų klaidinga sakyti, kad

tai pats objektyviausias etnografinis laukas ieškoti atsakymų į šiuos klausimus - būtina įžvelgti tiek interpretacijos, subjektyvacijos, tiek reprezentacijos, politinio angažuotumo grėsmes - tačiau šis laukas yra svarbus ir mažai tirtas veiksnys miesto asambliaže, sugyvenimo su katastrofos laukimu atmosferoje. Tyrimui svarbi šiuolaikinio meno reliacinė savybė „absorbuoti gyvenimą, kasdienybę, per imanentiškas sąveikas kurti išorinius daugybinius ryšius“ (Bourriaud, 2002), todėl vien dėl šios priežasties verta įsiklausyti į meno teoretiko, vienos iš aptariamų bienalių kuratoriaus, meno teoretiko Nicolas Bourriaud mintį, kad „menininkai yra šiuolaikybės antropologai“¹. Bienalių turinio, temų, ekspozicijų pasirinkimai ir strategijos koreliuoja su politinės valdysenos strategijomis.

Darbo tikslas yra išnagrinėti, kokią įtaką prognozuojamas žemės drebėjimas turi Stambulo miesto politikai, visuomenei, kultūrai ir menui, o tyrimo **problema** įrėmina klausimas, kaip katastrofos grėsmė orientuoja valstybės biopolitines strategijas ir veikia miestiečių politinę, socialinę, kultūrinę, emocinę laikyseną.

Darbo tikslui pasiekti išsikeliu tokius **uždavinius**:

1. apibrėžti daugiadisciplininę teorinę prieigą, aptariant asambliažo, transversalumo ir diagramos koncepcijas, kaip įrankius išskleisti miesto ontologiją;
2. remiantis asambliažo koncepcija, aptarti istorinę ir socialinę miesto kaitą modernybės laikotarpiu sąveikose tarp globalių modernizacijos, urbanizacijos, neoliberalizmo tendencijų ir lokalių sąlygų, t.y. miesto seisminės patirties; bei aptarti šios seisminės sąlygos materialią kokybę miesto socialinėje ir kultūrinėje patirtyje;
3. remiantis asambliažo koncepcija ir biopolitikos diskursu panagrinėti miestiečių politinę, socialinę ir kultūrinę patirtį formuojančius elementus valstybės biopolitinės galios diagramose;
4. remiantis biopolitikos ir katastrofizmo diskursu aptarti, kokia logika remiasi valstybės politika, numatant ir planuojant katastrofos suvaldymo scenarijus;
5. remiantis reliacinės estetikos paradigma nustatyti ir išnagrinėti, kokiomis meno strategijomis Stambulo meno bienalėse yra reprezentuojamas miesto būti apibrėžiantis seisminis sąlygotumas ir kokias biopolitines tendencijas jos atspindi;

¹ Interviu su Nicolas Bourriaud meno portale „Exhibist“ 2019 m.
<https://exhibist.com/curator-of-the-seventh-continent-an-interview-with-nicolas-bourriaud/>

6. pasvarstyti kokios alternatyvios ateities perspektyvas meno siūlomos Stambulo miesto kultūrai ir viešajam gyvenimui.

Darbo struktūra. Visas darbas yra padalintas į dvi pagrindines dalis. Pirmoji yra teorinė metodologinė dalis. Atsižvelgiant į darbo specifiką, aptariu asambliažo ir diagramos koncepcijų sąveiką, kaip teorinę prieigą, leidžiančią išskleisti miesto ontologiją ir analizuoti heterogeniškų veiksmų sąveikas. 1.2., 1.3. skyreliuose aptariami Turkijos ir konkrečiai Stambulo visuomenei aktualūs nuolatiniai sąryšingumai: globalių ir lokalių veiksmų sąveika, lėmusi miesto ir visuomenės raidą, bei žemės drebėjimo, kaip geofizinės sąlygos, materialus veikimas miesto gyvenime. 1.4 ir tolimesniuose pirmos dalies skyriuose, remiantis biopolitiniu diskursu, aptariamos kontrolės visuomenės ir neoliberalizmo imperijos paradigmos, apžvelgiant jų požymius valstybės galios diagramose. Svarbiausias akcentas skiriamas katastrofizmo arba katastrofos biopolitikos diskurso, leidžiančio teorizuoti apie žemės drebėjimo rizikos įgalinimą valstybės biopolitinėse strategijose, sąveikoje su visuomenės politine, socialine, emocine laikysena, aptarimui. Antrojoje dalyje, trumpai apžvelgiant šiuolaikinio meno diskursines ir epistemines tendencijas, kurios motyvuoja meno kūrinį, kaip pirminių tyrimo šaltinių pasirinkimą, atskirai analizuojamos dviejų Stambulo meno bienalių ekspozicijos, atskleidžiant meno strategijų įveiklinimą valstybės biopolitiniams tikslams. 2.5. skyriuje pateikiu samprotavimų apie meno, visuomenės ir žemės drebėjimo sąveikos ateities alternatyvas ir išvadose apibendrinu tyrimą.

Tyrimo metodologija. Tyrime naudojama tarpdisciplininė kompleksinė metodologija. Ji apjungia istorinę perspektyvą, bienalės meno projektų kaip pirminių tyrimo šaltinių diskursinę analizę, viešojo diskurso (medijų) analizę, reliacinio, diskursinio ir episteminio meno koncepcijas, kurių pagalba siekiu atskleisti žemės drebėjimo sąveikų su biopolitikos strategijomis raiškas.

Teorinių prieigų ir tyrimų apžvalga. Šio tyrimo naujumą ir aktualumą suponuoja bandymas susieti įprastai atskirai tiriamus objektus, teorinius laukus, požiūrius ir praktikas. Pagrindiniu tyrimo objektu įvardinu numatomą katastrofą, kaip grėsmę, nuojautą įvykio, kuris laukia ateityje – visuomenės adaptacines transformacijas tokiaame būvyje antropologiniu pjūviu tiria Hoffman ir Oliver Smith (2020), socialiniu pjūviu – Ulrich Beck (1992), apie globalios katastrofos riziką antropocene teorizuoja Neyrat (2009, 2016), Kindervater (2018), Vazquez-Arroyo

(2013). Stambulo atvejį šiame teoriniame lauke analizuoja Sengezer ir Koc (2005), Angell (2014). Darbui naudingų įžvalgų radau ir pokatastrofinės Vano visuomenės būklės antropologiniame tyrime, kurio autorė Schafers (2016). Katastrofos rizikos, kaip politinio motyvo veikimą Stambule geografiniu ir ekonominiu pjūviu tiria Ekmekci (2012), Ay ir Ozkul (2021) ir kiti, kuriuos cituoju darbe. Galima pastebėti, kad tiek vietos mokslininkų atliktų tyrimų, tiek Stambulo atvejo studijų yra palyginti mažai. Visuose aptartuose tyrimuose reiškama kritika Turkijos vyriausybei, taigi tema akademiniam tyrimui nėra patogi, todėl neišplėtota.

Apskritai tema mažai plėtojama viešame diskurse - žemės drebėjimo tema Stambulo bienalėse buvo retas atvejis, kuris motyvavo šiame darbe įvesti šiuolaikinio meno lauką, tiek kaip antropologinį šaltinį užčiuopti visuomenės savivoką ir savijautą katastrofos grėsmėje, tiek kaip funkcionuojančią biopolitinę priemonę visuomenės moduliacijai, remiantis Berry (2018), Cherbuliez (2020), Bishop (2006) darbais.

Būtent katastrofos grėsmės biopolitinio įveiklinimo ir šiuolaikinio meno lauko analizė, atskleidžianti valstybės galios veikimo tolydumą visose visuomenės gyvenimo srityse, suponuoja šio darbo teminį naujumą ir aktualumą. Politinio, socialinio ir meninio pjūvių ir sąveikų analizė prašosi tarpdisciplininės teorinės prieigos, kurią konstruoju iš asambliažo ir transversalumo koncepcijų, biopolitinio diskurso ir reliacinio meno teorijos. Trumpai motyvuosiu teorijų pasirinkimą.

Tyrimas koncentruojasi mieste, taigi objekto teritorialumas suponuotų urbanistinės socialinės kritikos pasirinkimą, kurio norėjosi išvengti, dėl mano nuomone, plataus akademinio iširtumo ir prielaidos, kad šiuose teoriniuose rėmuose lengva pražiūrėti kritiškai svarbius veiksnius, kita vertus, teritorinio apibrėžtumo, miesto ribų negalima ignoruoti, šis materialus sąlygotumas kuria specifinę logiką paremtus erdvinius ir emocinius intensyvumus. Taigi tinkamu kompromisu yra asambliažo koncepcija, kuri nurodo į reliacines, produkuojančiomis savybėmis apibūdinamus miesto darinius nesibaigiančio tapsmo, transformacijos būsenoje. Pradžią gavusi Gilles Deleuze ir Felix Guattari filosofinėje mintyje asambliažo sąvoka, kaip daugialypumas, sudarytas iš daugybės heterogeniškų sąvokų ir, nepaisant skirtingų prigimčių, kuriantis tarp jų produktyvius ryšius, išplėtota iki klasikine prasme negriežtos teorijos, taip pat mąstymo per asambliažą metodologijos, jau kitų teoretikų, kaip Manuel DeLanda (2006), Colin McFalane (2011, 2014), Ben Anderson (2014), Ash Amin (2007). Jų darbuose sąvoka kiek nutolsta nuo Deleuze ir Guattari teorinių įžvalgų, kurios išlieka svarbios šiam tyrimui, todėl jame remiuosi tiek

originalių sąvokos autorių, tiek ją išplėtojusiu darbais. Asambližas gali būti suprantamas ir kaip atskiras objektas, ir kaip orientacija į pasaulį, nurodanti į sąryšingą žmogiškų ir nežmogiškų veikėjų steigtį per išorės santykius ir nelygias gebas. Stambulo erdviniai asambližai taip pat atsiveria biopolitinio diskurso teorinei prieigai.

Apskritai, svarstydama kokia teorija būtų paranki ir teisinga pasirinkti Stambulo miesto kultūros tyrimui, turėjau permąstyti visą magistrantūros programoje įgytą teorinį arsenalą bei pasidomėti turkų naudojamomis teorijomis. Įdomu, kad niekada nekolonizuota tauta lengvai pasiduootų analizei pokolonijinio diskurso šviesoje ir tai šiuo metu besivystantis tyrimų laukas tiek dėl istorinių priežasčių, tiek dėl silpnėjančios Kemalizo auros ir pastarąjį dešimtmetį diegiamos selektyvios osmaniško periodo nostalgijos, kaip naujai seno vieningos turkiškos tapatybės – istoriškai išdidžios, pažangios, tolerantiškos tautos - konsolidavimo pagrindo. Toks „autentiškos“ tapatybės ieškojimas yra įprastas pokolonijinių tautų raidos procesas. Osmaniška nostalgija, saviorientalizavimo tendencijos, matomos tiek miesto materialioje kaitoje, (orientalistinės architektūros multiplikavimas mieste), populiarioje kultūroje (ypač serialuose, pvz. „Didingas amžius“), literatūroje (Elif Shafak ir Orhan Pamuk, nepaisant kritinio požiūrio į Turkijos politinį valdymą, lygiai taip priskiriami prie nostalgijos kūrėjų), netgi šiuolaikiniame mene (orientalistinį miesto veidą reprezentuojančių erdvių, pastatų pasirinkimas bienalių ekspozicijoms). Šiuolaikinio meno lauke išvelgiamas dar vienas pokolonijinės/orientalistinės visuomenės bruožas – imituoti Vakarų kultūrą – paaiškintų įdomų skirtumą tarp tyrimo šaltiniu pasirinktų bienalių filosofinių koncepcijų ir turinio. Dizaino bienalė kvietė mąstyti apie vietos problemas ir ieškoti joms sprendimų, tuo tarpu Nicolas Bourriaud kuruota Tarptautinė meno bienalė reflektavo apie Stambulą globaliame antropocene. Visgi tyrime atsisakiau pokolonijinio diskurso su mintimi imtis Stambulo akademijoje naudojamų teorinių prieigų, būtent biopolitinio diskurso, kuris buvo vyraujantis politinės ir socialinės Turkijos kritikos akademinėje programoje. Asmeninis pastebėjimas apie šią tendenciją atliepė Ayse Oncu straipsnyje, kuriame teigiama, kad „Turkijos kontekste Foucault skaitymas reiškė radikalumą be Markso, todėl buvo priimtinas tarp kitų politinių intelektualinių skaitinių“ (Oncu 1997, 269) ir vertinamas skirtinguose ideologiniuose sluoksniuose: Islamo intelektualų ratuose jo „vakarietiškos“ modernybės dekonstrukcija įgavo netgi didesnę populiarumą nei Edward Said „Orientalizmas“, o liberaliuose sekulariuose ratuose biopolitikos

diskursas, siejamas su nacionalizmo kritika, tapo įrankiu dekonstruoti nacionalinės valstybės tariamą etninį autentiškumą ir religinį homogeniškumą. Biopolitinės minties dėka, Turkijos nacionalizmas ir jo steigtyb buvo atvertos diskusijai (Ten pat, 270). Visgi trūkstamas elementas biopolitikos autorių skaitymuose Turkijos kontekste arba kas buvo eliminuota iš minties yra tai, kad intelektualas gali kovoti ir kalbėti už kitus. (Ten pat, 270). Vis dėlto, pastarojo dešimtmečio politiniai protestai atskleidė revoliucinius trūkius skirtingose socialinėse grupėse ir akademinis sluoksnis buvo vienas jų. Stebėtina, kad po drastiško universitetų „išvalymo“ nuo priešiškų protų, ši erdvė išlaiko, Deleuze žodžiai tariant, molekulinį judėjimų potencialą, ugdydama kritiškai mąstančias kartas.

1. Teorinių ir metodologinių tyrimų sankirtos

1.1. Asambliužo ir diagramos koncepcijos miesto studijoms

Reikia pripažinti, kad sudėtinga teorizuoti apie reiškinių, kuris dar neįvyko ir apskritai gali neįvykti, tačiau jo laukimas yra miesto patirties - fizinės ir emocinės - dalis, veikianti egzistencijos projekcijas. Mano nuomone šis reiškinys - būtent žemės drebėjimas, taki žemė, o ne apibendrinanti katastrofa, Stambulo erdvėje būtų parankus naujas filosofinis konceptas. Deleuze teigimu, filosofija yra įrankių dėžė, o nauji filosofijos konceptai yra kuriami šiuolaikybei, kaip paskirybės, darančios poveikį įprastiems mąstymo srautams, pulsuojančios kritine, politine jėga ir laisve (Deleuze 2012, 53-57). Nujaučiamas drebėjimas, kaip grėsmė ir konceptas iškyla kaip Stambulo laikmečio ženklas, smunkant ekonomikai, stiprėjant religiniams sentimentams, stiprėjant represinei valstybės mašinerijai, įsivyrujančiai minties ir meno raiškų cenzūrai. Tačiau atviroje tokios žemės imanentinėje plotmėje arba diagramoje randasi potenciali aktyvumui, tapsmui, Deleuze terminu, „paskirybių“ konsteliacijoms. Castoriadis vartoja giminingą geologinį terminą magma², kuriuo jis žymi radikalią vaizduotės dimensiją, suvokdamas ją kaip prieštaringo daugialypumo, daugybės užuomazgos, raiškos plotmės ir tapsmo metaforą.

Deleuze ir Guattari teiginiuose apie skirtingų savo esmę reiškinių jungimąsi į heterogeniškus asambliužus naują ontologiją arba teoriją išvelgęs Manuel DeLanda

² Castoriadis, Cornelius “The Logic of Magmas and the Question of Autonomy”, iš *The Castoriadis Reader*, Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1997, 290–318.

(1997) teigia, kad būtent modernūs miestai tampa tokio daugialypumo ir tapsmų raiškos plotmėmis dėl srautų, hibridinių darinių ir sąveikų nuolatinėje improvizacijoje maišymosi. Iš tiesų nėra nei vieningos asambliažo teorijos, ypač kuomet teorija kontekstualizuojama per susidūrimus, tinklus ir kompozicijas plačiaja prasme (Anderson, McFarlane 2011), nei baigtinio teorinio konstrukto miesto tyrimui, miesto ontologija visada yra atvira, tai išsiskiriančių ir pertraukiamų skrydžio kryptių su savo erdvėmis ir laiku daugybė (Ash Amin ir Nigel Thrift 2002, 28).

Tyrime teorinę asambliažo prieigą, šalia Deleuze ir Guattari, konstruoju iš Ash Amin ir Nigel Thrift darbų, dėl jų siūlomo lankstaus teorinio konstrukto tirti miesto ontologiją ir dėmesio miesto asambliažo biopolitinio reguliavimo tyrimui, kuris labai svarbus Stambulo atveju, analizuojant katastrofos dėmens veikimą, bei Colin McFarlane darbų, dėl dėmesio žmogiškoms ir nežmogiškoms sąveikoms mieste, materialumams ir potencialumui. “Asambliažas, ar būtų suvokiamas kaip idėja, analitinė ar aprašomoji prieiga ar orientacija, yra vis labiau įveiklinamas socialinių mokslų tyrimuose, konotuoti neapibrėžtumą, neatidėliotinumą, tapsmą, procesualumą, turbulenciją ir reiškinių socio-materialumą” – teigia Colin McFarlane (2011, 207). Trumpiau, tai būdas aprašyti kompozicijos sąryšingumus – artimo/tolimo ir socialaus/materialaus. Teorija neakcentuoja miestų, kaip baigtinių darinių, bet domisi tapsmu, procesualumu skirtinguose laikiškumuose ir galimybėse. Miestas nėra vieningas objektas, kuriame veikia įvairūs veikėjai, tačiau nuolat kintantis socio-materialus produktas, kurį veikia įvairūs procesai, netgi skirtingi katastrofos supratimai jungiasi į asambliažą ir keičia pasaulį.

Tuo tarpu diagrama kuria tai, ką galime vadinti imanentine priežastimi. Ją galima suvokti kaip santykių tarp galių žemėlapi, likimo ar intensyvumo žemėlapi, jokių būdu nepainiojant su transcendentine idėja ar ideologine superstruktūra (Deleuze 1986, 36-37) Diagrama taip pat yra savotiškas atrankos mechanizmas. Diagramos atrenka asambliažus ir iki tam tikros ribos lemia, kokią formą asambliažai įgaus. Mieste sugyvena daug diagramų, kiekvienu atveju diagrama pasiūlo konkretaus socialinio lauko žemėlapi, nurodo jo produktyvias ir geismo galimybes, kaip galios potencialumus, „nėra tokios diagramos, kuri neįtrauktų sujungiamų santykinai laisvų taškų, kūrybingumo, kaitos ir pasipriešinimo taškų“ (Deleuze 1986, 44). Ypač svarbi diagramos koncepcija darbe aptariant galios veikimo diagramas, taip pat atsispiriant nuo O’Sullivan (2010, 205) įžvalgos apie šiuolaikinio meno orientaciją į ateitį ir

diagraminę funkciją, pasvarstyti, kokias alternatyvias ateitis menas siūlo Stambulo visuomenei.

Teorinis posūkis į sąveikų tyrimus, leidžia į pagrindinį planą iškelti netikrumo arba nežinomybės bei atsitiktinumo veiksnius, kaip esminius suvokiant miesto transformacijų kryptių nenuspėjamumą. McFarlane (2011, 209) taip pat pabrėžia „potencialumo“ svarbą mąstant apie miesto asambliažą, atkreipiant dėmesį į momento intensyvumą ir ekstensyvumą, spontaniškų įvykių gebą ardyti nusistovėjusią tvarką, generuoti naujas sąveikas su žmonėmis ir objektais, išrasti naujus ryšius ir gyvenimo mieste praktikas. Dėmesys tokiems įvykiams kaip žemės drebėjimas, gyvenamojo kvartalo išgriovimas, protestų išvaikymas, suėmimai kaltinant valstybės išdavyste, staiga atšauktas leidimas meno įvykiams viešose erdvėse – ir tokių įvykių geba kreipti miesto gyvenimo tėkmės atskleidžia giluminius politinės valdysenos, visuomenės, kultūros raiškų, kitų nežmogiškų veiksmų miesto asambliaže dinamiką.

Analizuojant mažai ar visai netirtus miesto asambliažo veiksnius, tyrime svarbu aptarti globalių, universalių kontekstų, sąlygų, srautų svarbą - vienas iš tokių yra globalaus neoliberalaus miesto sąvoka, jo egzistavimo, vystymosi logika, kurią svarbu prisiminti ne tik dėl globalios politinių ir ekonominių konfigūracijų sklaidos, bet ir tam tikrų žinių bei konfigūracijų, kurios neperduodamos (McFarlane, 2011). Cituojant Donna Haraway (1988, 580), „Mums reikalingas žemę aprėpiantis ryšių tinklas, įtraukiant gebėjimą dalintis žiniomis tarp labai skirtingų, skirtingai įgalintų bendruomenių. Mūsų kūriniai atsirado dėka daugybinių vertimų tarp kalbų, vietų, idėjų ir tikėjimo sistemų. Skliaustuose uždarant makro-dimensiją, tiršta etnografija ir vietos naratyvai suteikia mums priemones detaliai suprasti, kad tokie universalūs konceptai, kaip neoliberalizmas, rizika, Islamas ar etniškumas, yra visuomet generuojami specifiniuose kontekstuose“.

Toliau aptariant globalių ir lokalių veiksmų sąveiką, bei žmogiškų ir materialių veiksmų sąveiką, atskleidžiančią fizinės aplinkos poveikį miesto bendruomenių savivokai, logiška įvesti istorinį, politinį ir socialinį miesto kaitos kontekstą.

1.2. Miesto asambliažų kismas globaliose srovėse. Globalu/lokalu

“1509 m. rugsėjo 14-iają, tą pačią dieną, kai Mikelandželas pradėjo darbą Siksto koplyčioje, stiprus žemės drebėjimas supurtė Stambulą. Kronikos detaliai aprašo siaubingą žalą: 109 mečetės ir 1070 namai - sugriauti iki pamatų; keli tūkstančiai žuvusių vyrų, moterų ir vaikų, palaidoti griuvėsiuose. <<...>> Tinkas, slepiantis Bizantijos mozaikas, sueižėjo, atidengdamas Evangelistų portretus, kurie krikščionių teigimu, taip gerai apsaugojo bažnyčias, kad nei viena nepatyrė žalos.

Bet kokiu atveju, šventieji nesirūpino Mikelandželo tiltu, kurio poliai, atramos ir pirmosios arkos jau buvo pastatytos: sudrebintas, darbas sugriuvo; jo griuvėsius išnešios Bosforo srovė, išblaškys drebėjimo siautuly ir niekas niekada apie jį nebekalbės.”³

Galima tirti Stambulą kaip atvejį globalių procesų veikime, bet įdomiau pasvarstyti kaip universalizuojantys procesai – globalizacija, neoliberalizmas, urbanizacija – patys modifikuojasi konkrečiuose teritoriniuose asambliažuose, nenuneigiant, kad šie procesai vaidina reikšmingą vaidmenį formuojant miestą, jų formos ir poveikiai nėra nei unifikuoti, nei stabilūs, o kitų jėgų ir veiksmų geba kreipti miesto sąveikas negali būti suprantama be jų santykio su šiais specifiniais ir dažnai nenusėjamais kontekstais.

Globalių ir lokalių veiksmų sąveika atskleidžia, kaip miesto istorija ir vizijos yra pritaikomos šiandienai, taip pat pastangas lokalizuoti jį tarp Rytų ir Vakarų, osmaniškoje ar europietiškoje praeityje ar ateityje. Iš vienos pusės Stambulo XX a. istorija turi pokolonijinę kokybę, kurią jis konceptualiai atsineša į santykius su kitais neeuropietiškais miestais. Stambulas - buvusi osmanų imperijos sostinė, XIX-XX amžių sandūroje suskaldyta ekonominių ir politinių Europos jėgų, siekusių kontroliuoti jos teritorijas. Sekuliarios modernistinės etninio Turkijos nacionalizmo

³ Mathias Enard sukūrė literatūrinę fikciją apie tai, kaip dar jaunas, bet jau pripažintas Mikelandželas Sultono kvietimu Stambule projektuoja tiltą, turėsiantį sujungti Auksinį ragą su Sultono rūmais ir garsiausiomis mečetėmis bei plebėjišką Galatos rajoną. Darbui jis pakviestas po Leonardo Da Vinči nesėkmės, kurio projektas Sultono atmetas kaip per paprastas, neatliepiantis Sultono didybės ir Stambulo dvasios. Visgi ir Mikelandželo projektui nelemta būti įgyvendintam, tik pradėtą statyti jį praryja žemės drebėjimas. Tačiau pačiam Mikelandželui keli Stambule praleisti mėnesiai palieka įspaudą meninėje vaizduotėje ir raiškoje. Enard fikcija, pirmiausia, išryškina stichijos veikimą miestovaizdyje, nurodo į Rytų ir Vakarų kultūrinių sąveikų istorinę perspektyvą ir rezonuoja su aptariamu sąryšingumu.

Enard, Mathias 2018. *Tell Them of Battles, Kings and Elephants*. London: Fitzcarraldo.

reformos ankstyvaisiais Turkijos Respublikos metais buvo modeliuotos pagal europinius nacionalizmus. Ankara tapo sostine, kaip simbolinis atsiskyrimo nuo osmaniškos praeities gestas. Šiandien Stambulas yra islamiškos populiacijos dominuojamas miestas, o šiuolaikinė Turkijos kultūros politika vėl kelia religijos ir etniškumo klausimus viešai diskusijai. Tuo pačiu Stambulas turi europietiškos tapatybės žymių, įsirežusių dėl tų pačių Imperijos laikų jungčių, šimtmečio trukmės modernistinės, sekuliaristinės (remiantis prancūzišku laicitė modeliu) Kemalizmo politikos. Europietišką orientaciją dar prieš dešimtmetį rodė integracijos į Europos Sąjungą pastangos, 2010 metų Stambului suteiktas Europos kultūros sostinės titulas. Apskritai išaugęs dėmesys kultūrai ir menui, įtraukė miestą į globalius kultūros mainus, ypatingai per Stambulo bienalės, kaip institucijos ir kultūros įgalinimo logikos įsteigimą, įsitraukimą į tarptautinius kūrybiškų miestų tinklus. Tokia tendencija atliepė globalias neoliberalizmo tendencijas, išnaudoti meno potencialą, generuojat ekonominę vertę, kurti gyvenimui palankią socialinę aplinką (milieu) ir produkuoti laimingus piliečius (Berry 2018), per modernaus meno muziejų, galerijų, meno erdvių steigimą ypač žemės drebinimo pretekstu gentrifikuojamuose rajonuose, plėsti bendruomeninio, dalyvaujančiojo meno prieinamumą, kaip biopolitinį įrankį neutralizuoti gyventojų nepasitenkinimą, kurti atviro, kūrybiškumo laisve pulsuojančio miesto įvaizdį pritraukti tarptautines investicijas ir turizmo srautus. Akivaizdu, kad valstybei pražiūrėjus, šiuolaikinio meno gebą įžiebtį konsoliduojantį socialinį veikimą – ryškiausiu tokio veiksmo pavyzdžiu tapo su 2013 m. bienale neatsitiktinai sutapę Gezi⁴ protestai - valstybė ėmėsi veiksmų, suimdama ir neištikimybe valstybei apkaltindama meno mecenatus, įvesdama cenzūrą renginių turiniui, menininkų kūrybai.

Grįžtant prie globalių ekonominių srautų veikimo Stambule, įgyvendinta daug reikšmingų politinių, ekonominių, kultūrinių pokyčių, imtasi ambicingo plano paversti Stambulą pasauliniu miestu, įgyvendinant nematyto masto regeneracijos užmojus, legalizuoti nelegalių gyvenamųjų namų rajonai (gecekondu⁵). Ekonomika

⁴ 2013 m. vasarą kilo didžiausia Turkijos istorijoje visuomenės protestų banga, kuriuos įžiebė urbanistinis architektūrinis projektas, kuriuo siekta pertvarkyti pagrindinę Stambulo Taksimo aikštę ir greta esantį Gezi viešąjį parką. Protestai sutapo su Stambulo meno bienale „Mama, ar aš barbaras?“ , kurios tema - viešųjų erdvių kolonizavimas ir miesto regeneracija – sutapo su protestų tema.

⁵ Gecekondu – turkiškas sudurtinis žodis „per naktį pastatytas“, reiškiantis nelegaliai pastatytą būstą. Turkijos miesto ir kultūros studijose vartojamas būtent originalo kalba. Dėl masinės migracijos XX a.

liberalizuota, privatizuota, atlaisvinti ribojimai užsienio investicijoms. Populiacija išaugo dešimt kartų. 1994 – 1998 m. Stambulo meru tapo dabartinis Turkijos prezidentas Recep Tayyip Erdoğan. Daug jo vadovaujamos AK partijos dabartinės sėkmės susiję su inicijuotomis miesto transformacijomis nuo 1990-ųjų pabaigos.

Į naują tūkstantmetį Stambulas įžengė kaip ambicingas globalus megapolis, nors 1999 m. Marmaros žemės drebėjimas, finansinės krizės sukėlė daug politinių ir ekonominių iššūkių. 2002 m. AKP tapo dominuojančia partija su atrištomis rankomis reformoms. Turkijos ekonominis augimas ir didėjanti integracija į globalius prekių, turizmo, kapitalo srautus toliau esmingai keitė miesto fizinę aplinką. Nors dauguma po 2002 metų priimtų įstatymų plačiąja prasme gali būti pavadinti neoliberaliomis reformomis, svarbu pabrėžti, kad vyriausybė, neliko nuošalyje stebėti naujų procesų. Teisiniai pokyčiai sukūrė sąlygas specifinei Turkijos rinkos logikai veikti, tačiau priešingai įprastiems neoliberaliems režimams – Turkijos valstybė išlaikė intervenciją ir toliau plėtė tiesioginio socialinių paslaugų sektoriaus ir miesto infrastruktūros vystytojo rolę. Stambulas turi išskirtinę kultūrinę, socialinę, politinę ir simbolinę svarbą Turkijai ir konkrečiai valstybės vadovui, kuris viešose kalbose tapatinasi su šiuo miestu.

Aptardama globalių ir lokalių veiksmų grūdimąsi Stambulo miestovaizdyje, ne veltui paminėjau Stambulo pokolonijinę kokybę, Mehmet Ercan (2011) teigimu, destruktivaus geologinio veiksmo sukeliamas miesto pažeidžiamumas Stambulo atveju yra nulemtas pavėluotos modernybės, globalios tendencijos istorinėje perspektyvoje, taigi numatomas Stambulo drebėjimas, kaip politinis įvykis, buvo užprogramuotas su modernizacijos proceso įvedimu Turkijos (osmanų) visuomenėje prieš du šimtus metų. Savo mintį jis paremia Sengezer ir Koc įžvalga, kad išsivysčiusiose valstybėse, gyvenančiose žemės drebėjimų grėsmėje, ypatingą svarbą įgauna žemės naudojimo planavimas ir politika grėsmės atžvilgiu, kurios priemonės leidžia sušvelninti ar išvengti ilgalaikės grėsmės žmonėms ir turtui, tuo tarpu tokių išsivysčiusioms valstybėms sukurtų modelių perėmimas pokolonijinio mentaliteto valstybėse žlunga, nes viešoji apgyvendinimo politika nėra išsisknijusi politinėje sąmonėje (Sengezer, Koc 2005, 171,193). Ercan spėjimu, tai susiję su modernizacijos proceso lemtimi visuomenėse, kurios nebuvo tam pasiruošę. Kaip dabarties įrodymas

viduryje Stambule iškilo ištisi nelegalių būstų rajonai, vyriausybės sprendimu legalizuoti dėl darbo jėgos poreikio.

tokiam teiginiui gali būti valstybės strategija susieti žemės drebėjimo prevenciją ir miesto regeneraciją, kurią išsamiau aptariu 1.4.2. skyriuje.

Taigi globalių ir lokalių veiksnių aptarimas nurodo į eilę persipynimų, atsitiktinių sąveikų, atskleidžia, kaip lokalūs miesto procesai transformuoja socialinius procesus tiek miesto viduje, tiek už formalių ribų, patalpindami miestą į globalų kontekstą.

1.3. Žemės drebėjimo materialumas miesto asambliažuose. Žmogus/materija

„Man palengvėjo sužinoti, kad tik keli pastatai sugriuvo šiose apylinkėse per 1894 žemės drebėjimą. Tačiau kai perskaičiau vardus tų, kuriuos užgriuvo jų namų stogai – graikų mėsaininkai, pienininkai, Osmanų kariai savo barakuose – kai sužinojau, kad visos šios turgavietės ir istoriniai pastatai, kuriuose taip dažnai lankiausi, buvo sugriauti ir vėliau atstatyti, mane užplūdo liūdesys dėl žmonių ir minaretų trapumo“ (Pamuk, 2007).

Orhan Pamuk apsakymo citata čia svarbi, nes nurodo į miestą kaip žmogaus rankų sukurtą fizinę aplinką, materialaus ir žmogiško asambliažą, žmonių ir minaretų trapumą, bet svarbiausia atskleidžia esminę fizinę, tiksliau geologinę aplinką – seisminę galią, neprognozuojamai išsiveržiančią mieste tiesiogiai ir kuriančią nerimastingą gyvenimo aplinką. Citata taip pat svarbi, nes Orhano Pamuko apsakymas „Žemės drebėjimo nerimas Stambule“ yra vienas iš negausių literatūros kurinių, kuriuose tiesiogiai kalbama apie stambuliečių egzistencinio nerimo šaltinį. Iš tiesų visa jo kūrybos dalis, skirta Stambului, rezonuoja su tyrimu ir šiame skyriuje aptariamam socialaus/materialaus asambliažui dėl dviejų priežasčių. Pirma, tyrėjų pastebima, kad Orhano Pamuko ir Elif Shafak – plačiausiai verčiamų ir eksportuojamų Turkijos rašytojų - kūryboje Stambulas yra savarankiškas aktyvus veikėjas, iššaukiantis stipriausius afektus - miesto materialus vaizdinys, jo architektūrinės struktūros (kupolas, tiltas) lemia miestiečių pasaulėžiūrą, nuovokas apie pasaulį, visuomenės sąveikas. Materiali aplinka persikelia į rašytojų, sąmonę, išlaikydama architektūrinę formą (Prosser 2019). Kūryboje dominuojančios architektūrinės struktūros, jungiančios tarpkultūrinius prisiminimus, kaip užuominą į daugiakultūrinę Osmanų imperijos istoriją, taip pat simbolizuoja šių tarpkultūrinių mainų nesėkmes. Abiejų autorių kūryba svarbi kaip netiesioginė kritika šiandienos

beatodairiškai miesto regeneracijai ir svarbiausiam miesto „architektui“, kurio perfekcionizmas, tiksliau ideologinis užmojis transformuoti miestą, architektūroje pažadinant osmaniškos imperijos nostalgiją, tampa grėsme žmonėms: „šalia kitų užduočių architektas turi saugoti miestą nuo gyventojų ir praeitį nuo ateities“⁶ (Shafak 2014, 291). Abiejų autorių kūrybą, perfrazuojant Benedict Anderson⁷ įžvalgą apie nacionalinio romano reikšmę konsoliduojant įsivaizduojamą bendruomenę, galima drąsiai vertinti šioje šviesoje, kaip „miesto romaną“, kuriantį stambuliečio tapatybę ir kasdienio gyvenimo mieste jausminę patirtį.

Ansambliažo teorija pabrėžia miesto aplinkos materialumą arba McFarlane žodžiais (2011, 215) „materijų veikimą“. Katastrofoje, materialaus pasaulio veikimas nėra tik analitinio rūpesčio dalykas, bet bendros socialinės patirties dalis, taigi katastrofa atskleidžia ir realybės politinę konstituciją. Asamblijažo teorinė prieiga atskleidžia, kaip šios heterogeniškos sąveikos tampa matomos ir įskaitomos politiniame rūpestyje.

Katastrofa reikšmingas miesto gyvenimo reiškiny, bruožas, ne tik dėl praeities katastrofų atminties ar naujų laukimo, kaip gyvos patirties mieste, bet ir dėl jo teikiamos galimybės ir pateisinimo pastangoms keisti miestą. Nelaimė gali smogti bet kokiam kraštovaizdyje ar gyvenvietėje, tačiau būtent žmonių ir pastatų tankumas padaugina jo jėgą, taip atverdamas klausimą, kaip miesto materiali forma dalyvauja katastrofos kūrime. Žmonės žūsta ne dėl drebančios žemės, bet pastatų ir kitų infrastruktūrų griūtis. 1999 m. Marmaros drebėjimo pasekmės ir ateities drebėjimų grėsmė Stambulo fizinei aplinkai ir miesto politikai lėmė, kad trapūs miesto pastatai tapo tiek asmeninio nerimo ir politinės kritikos šaltiniu, diskusijų apie atsakomybę ir kaltę objektu, atskleidžiančiu suvokimų apie gamtą ir visuomenę įvairovę, tiek galimybę žemės drebėjimo grėsme valstybei pateisinti, o visuomenei kvestionuoti kontraversiškus miesto transformacijos projektus.

Materialumo aspektas itin svarbus politine prasme. Materiali fizinės aplinkos transformacija, ypač Stambule, suvaidino esminį vaidmenį AK partijai laimint rinkimus jau nuo 2002 metų, taip pat tvarkantis su kylančia kritika. Tiek miesto, tiek nacionaliniu lygiu infrastruktūros projektai buvo pasitelkti įvaizdinti ir įgalinti politinį autoritetą per Turkijos miestų transformaciją ir paslaugų tiekimą miestiečiams pagrįsti

⁶ Shafak, Elif 2014. *The Architect's Apprentice*. London: Viking

⁷ Knygoje „Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą“ Benedict Anderson teigia, kad viena iš konsoliduojančių bendruomenės formų tapo nacionalinis romanas.

valdžios legitimumą ir gerą valdyseną. Eilė plataus masto projektų, kaip metro sistemos plėtra, nauji tiltai per Aukso ragą ir Bosforo sąsiaurį, naujų priemiesčių statyba – ambicinga miesto vizija, įvilкта į Stambulo osmaniškos praeities didybės atstatymą ir pasaulinį ateities miestą. Tokias ambicijas galime vertinti ne tik kaip siekį generuoti ekonominę vertę, bet ir politinės galios konstravimą ir galios veikimą miestovaizdžio materialiaja forma. Iki šiol masiškiausių protesto įvykių 2013 metų Gezi parke Stambule ir kituose miestuose dalyviai susirinko pareikšti nepritarimo tokiai Stambulo vizijai ir susigrąžinti, Henry Lefebvre žodžiais, „teisę į miestą“⁸, teisę įsitraukti į kolektyvinės miesto vizijos kūrimą, viešus susirinkimus miesto erdvėse. Nepaisant, kad protestai buvo brutaliai policijos nuslopinti, liko akivaizdu, kad miestiečiams svarbus ne tik konkrečios miesto erdvės likimas, bet ir apskritai, kas ir kieno labai valdo, apgyvendina ir transformuoja miestą.

Gezi protestai dėl dalyvių motyvacijos ir jungimosi neapibrėžtumo tapo tikru akibrokštu valdžiai. Demokratinė miesto publika įprastai neturi nuolatinės pozicijos, ji susikuria aplink specifines miesto situacijas, kontraversijas (Farías 2011, 371). Gilles Deleuze tai įvardintų revoliuciniu visuomenės trūkiu ir daugybės kūrimusi. Apskritai Deleuze asambliažo sąvoka visada turi politinį krūvį - Deleuze teigia, kad kairė (suprantama plačiąja prasme, kaip opozicija) galėtų organizuotis „atsargaus, eksperimentinio egalitarizmo asambliažuose arba paskirybių konsteliacijose“ (Tampio 2009, 385). Skirtingos bendruomenės, kurios rinkosi į protestus sudarė vieną didelę miesto publika, nors ir egzistuojančią įtampoje su kitomis, taip pat daugeliu Stambulo gyventojų, kurie pritaria ir palaiko AKP viziją. Šis atvejis atskleidžia materialumo ir erdviškumo svarbą miesto asambliaže, taip pat nurodo į tai, kad valstybė siekia visomis (netgi meno, ką aptarsiu tyrime) priemonėmis saugumizuoti ir išlaikyti viešųjų erdvių kontrolę. Miesto erdvių, infrastruktūros kontrolė tiesiogiai suprantama kaip politinis stabilumas. Kitas tokio supratimo pavyzdys - nepavykęs 2016 m. liepos d. perversmas, kurio simbolinė kova vyko dėl Bosforo tilto. Europą ir Aziją jungiantis tiltas pervadintas Liepos 15-osios kankinių tiltu, nors miestiečiai jo taip iki šiol nevadina. Įvykis, lygiai kaip Gezi protestai, ideologiškai neutralizuotas, priskirtas teroristinėms ir kolonijinėms jėgoms. Stambulo tuometinis meras taip pat pasinaudojo

⁸ Garsusis prancūzų filosofo Henry Lefebvre šūkis, užfiksuotas 1968 m. knygos pavadinime „Teisė į miestą“, reiškiantis kiekvieno individo teisę į nuolatinį miesto perkūrimą.

proga viešai perspėti miestiečius apie žemės drebėjimo, „suplanuoto“ perversmo lyderio Fethullah Gülen, grėsmę.⁹

Materialus miesto audinys tarnauja ne tik AKP lyderystei kaip vidinės komunikacijos šaltinis, bet ir projektuoja neoliberalios ir klestinčios Turkijos įvaizdį pasauliui. Lygiai taip policijos prievarta slopinami protestai dėl „teisės į miestą“ tampa matomi ne tik piliečiams, bet ir pasauliui.

1.4. Miesto ontologijos apibrėžimo bandymai

Apžvelgus istorinį ir socialinį kontekstą transversaliose sąveikose, prasminga atverti kitus analizės pjūvius ir pasigilinti į miestiečių politinę, socialinę ir kultūrinę patirtį formuojančius elementus valstybės biopolitinės galios diagramose. Tuo tikslu svarbu aptarti, kas sudaro miesto ontologiją. Ash Amin ir Nigel Thrift (2002) teigia, kad fundamentaliu lygiu mes galime kalbėti apie gyvybes, Agambeno terminu, knibždančias „nuogas“ gyvybes. Laikantis šios perspektyvos, galima išskirti tris kryptis ir tirti miestą kaip ekologiją, sudarytą iš daugybės rūšių, ne tik žmonių, gyvenančių savo greičiu ir intensyvumu; pareikšti, kad beveik viskas, kas vyksta mieste, sukasi apie biopolitikos praktiką, reguliuojančią kūnus ir jausmus, bendrąja prasme, visą gyvybę, bei įspėti, kad jutimai yra esminis miesto gyvenimo elementas – miestai veikia miestiečių jutimus “kerais”, kuriais vis plačiau manipuliuoja valstybė ir kapitalas. Pastaba apie jutimus nurodo į visą žmogiškojo gyvenimo sferą, esančią už sąmonės, taigi visi refleksai ir įpročiai, kurie sudaro miesto sąmonės plotmę (Ten pat). Šios trys kryptys koreliuoja su žemės drebėjimo rizikos aktyvinamais, be kita ko, tarpusavyje sąveikaujančiais aspektais. Tai Stambulo populiacijos padidėjimas daugiau nei dešimt kartų XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje ir su tuo susijusi miesto plėtra, sukūrusi beprecedentį pažeidžiamumą stichinei nelaimėi; po 1999 m. Marmaros žemės drebėjimo reikšmingai pasikeitusi valstybės politika, numatomo drebėjimo rizikai tapus raktine politine priemone auginti politinį legitimumą, pateisinti regeneraciją – apskritai stiprinti biopolitinį produkavimą; visuomenės atsakas į pasikeitusias sąlygas, suvedamas į klausimą, ar drebėjimas yra natūralus reiškinys, ar valstybės manipuliacija, nepaisant visuomenės sąmoningumo veikianti jutimus, nuostatas ir įpročius.

⁹ 2017 m. vasario 7 d. Reuters naujienų portale publikuotas interviu “Turkish mayor suggests Gulen plotting earthquake to harm economy”. <https://www.reuters.com/article/uk-turkey-economy-quake-idUKKBN15M1K6>

Amin ir Thrift miesto ontologijos prieiga leidžia atskirais, bet kartu susiliejančiais pjūviais, panagrinti kokiomis diagramomis ir strategijomis biopolitika nusitaiko į gyvybę mieste. Jų kuriama galios diagramų ontologija paranki dėl atidumo miesto specifikai, atvirumo, procesualumo, interakcijos su kitais veiksniais ir asambliažais, taip pat potencialumo progresijos: „Miestas yra lygiai taip būdas užkirsti kelią galimybei, kaip ir būdas, per tam tikrų sąveikų atvirumą, ją atverti“ (Amin, Thrift 2002, 28). Nukreipdami dėmesį nuo konvencinių galios produkavimo klausimų, įprastų veikėjų ir institucijų miesto studijose, autoriai domisi galia, kaip judančia, cirkuliuojančia jėga per nuolatinę praktikų atnaujinimą, kas akimirka produkuojančia panašius efektus. Tokia galia yra momentinė, neprognozuojama, netiesioginė, o ne įrašyta, galia kaip santykis, kaip afektas asambliažuose. Todėl galios diagramos mieste turi būti suvokiamos ne kaip struktūruojančios, bet kaip „skrydžio kryptys, troškimo konstruoti pasaulį tam tikru būdu akumuliacijos, kaip impulsai, kurie konstituoja, kaip ir kurie dalykai turi būti kontroliuojami, kaip praktikos būdai, kurie taip pat yra mąstymo būdai“. (Ten pat, 106) Amin ir Thrift aptaria keturias valdysenos veikiamas diagramas: biurokratinį aparatą, gamybą, jutimų produkavimą ir vaizduotę, kurios rezonuoja su tolydaus biogalios veikimo paradigma, emblemiška Hard ir Negri teorizuojamai neoliberalizmo Imperijai. Foucault (1998) suformuluotą disciplinos visuomenės sampratą (*biurokratijos ir gamybės diagrama*), kurią apibrėžė tam tikra „įkalinimo“ vieta, o individai joje pajungiami ir disciplinuojami pasitelkiant tam tikrus galios agregatus, kurie nors ir keičiasi, tačiau išlaiko tą pačią struktūrą ir logiką, Deleuze (2012) papildė kontrolės visuomenės koncepcija (*jutimų diagrama*), kurią apibrėžia tai, kad galia nebėra sukonzentruota institucijose, bet tampa nematoma ir įvairios kontrolės formos veikia kaip viena nuo kitos neatskiriamos variacijos arba moduliacijos. Galios mechanizmai tampa vis demokratiškesni, vis imanentiškesni socialiniam sluoksniui, įdiegiami per piliečių smegenis ir kūnus. Galia tampa lanksti ir taki, bet svarbiausia – interiorizuojama pačių individų. Hardt ir Negri santykį tarp disciplinos ir kontrolės visuomenių palygina su perskyra tarp kiekybinių ir kokybinių galios santykių: „Disciplinos visuomenėje biopolitinių technologijų efektai vis dar buvo daliniai, kadangi disciplinavimas vystėsi pagal reliatyviai uždara, geometrinę ir kiekybinę logiką. <...> Priešingai, kai galia tampa visiškai biopolitinė, visas socialinis kūnas pajungiamas galios mašinai ir vystomas virtualiai. Šis santykis yra atviras, kokybinis ir afektinis (Hardt, Negri 2000, 24). Biopolitinės galios totalizuojančiame veikime

Maurizio Lazzarato (2006, 186) dar pastebi kontrolės visuomenę charakterizuojančių moduliacijų išsiplėtimą ne tik į kūnišką, bet ir nekūnišką plotmę (*vaizduotės diagrama*). Disciplinos moduliuoja protus ir išpaudžia papročius daugiausia dvasinėje atmintyje. Kontrolė sukuria tolydų ir nuolat kintantį galios tinklą, išsiplečiantį visose žmogiškosios veiklos sferose.

Amin ir Thrift teigia, kad miesto kontekstualumas lemia, kad nors valdysenos formos gali turėti totalizuojančių projekcijų užmojų, jos nėra totalizacijos. Miesto populiacijos gali išvengti kai kurių tendencijų ir rasti naujus nuokrypio kampus (Amin, Thrift 2002, 109).

Biopolitinio veikimo galios diagramose aptarimas svarbus, nes populiacijos ir potencialiai destruktinio veiksnio sąveika nebūtinai turi iššaukti nelaimę. Oliver-Smith teigia, kad nelaimė tampa neišvengiama dėl “istoriškai nulemtos lokaliai išreikštos pažeidžiamumo struktūros, infrastruktūros, socio-politinės struktūros, gamybos modelių ir visuomenę charakterizuojančios ideologijos” (Oliver-Smith 1999, 29), šiuos elementus katastrofos nulemtoje naujoje biopolitinio valdymo logikoje toliau ir aptariame.

1.4.1. Katastrofos biopolitika kaip nauja valdymo forma katastrofos visuomenei

Teoriniame biopolitinio diskurso lauke, inspiruotame pasaulį sukrėtusių stichinių nelaimių, spėjimų apie grėšiančias ekologines ir stichines katastrofas, poreikio prognozuoti ir teorizuoti rizikų priežastis, pasekmes ir poveikį valstybių ir visuomenės praktikoms, iškilo katastrofizmo diskursas ir katastrofos biopolitikos paradigma (Neyrat 2009, 2016), kuri perorientuoja veikimą galios diagramose.

Frederic Neyrat teigimu, šiuolaikybėje mes išgyvename katastrofą kaip pasikartojimą, beveik rutininį įvykį, todėl Ulrich Beck (1992) “rizikos visuomenės” paradigmą reikia perfrazuoti į “katastrofos visuomenę”, kurioje „išimties būklė” gresia tapti įprasta, normalia būkle. Perfrazuojant Foucault, katastrofos biopolitiką, kaip naują valdysenos formą, galėtume apibrėžti kaip racionalizaciją naujų problemų, iškilusių valdymo praktikai, dėl reiškinių, susijusių su gyvomis būtybėmis. (Foucault 2001, 818). Reikia pabrėžti, kad biopolitika ir valdysena naujoje situacijoje pasitarnauja kaip būdas teorizuoti ne katastrofos efektus, bet sociopolitinius valdysenos efektus šiuolaikybėje.

Daugeliui vyriausybių išvengti katastrofų naudojasi teisiniu atsargumo principu, kuris remiasi rizikos, kaip įvykio, kuris gali įvykti ir paveikti žmones, apibrėžimu. Iš esmės šis principas teigia, kad jei yra rimtų priežasčių tikėtis stichinės nelaimės, klausimas turi būti sprendžiamas, net jei nėra absoliučių mokslinių duomenų to įrodymui. Neyrat (2016) teigia, kad galimi du katastrofos biopolitikos režimai: išvengimo (averting), kuomet įvykiai iš anksto pakreipiami išvengiant nelaimės pasekmių, ir reguliavimo režimas, kurio funkcija yra ištrinti įvykį po fakto. Abiem atvejais katastrofa įvardinama grėsme visuomenei, bet praktiškai suprantama kaip ir grėsmė, ir galimybė valstybei, daryti viską, kad niekas nepasikeistų, t.y. nepasikeistų vadžios legitimumo situacija.

Teoriniame lauke išsiskiria katastrofizacijos, kaip retorikos, suponuojančios leidimą valstybės galios nedemokratiškam naudojimui saugumo pretekstu (Vazquez-Arroyo 2013, 744) ir katastrofizmo, kaip saugumo rūpesčio ir politinės pranašystės galios, stovyklos (Neyrat 2009).

Politinis racionalumas perorientuojamas ir dėl katastrofizmo įnešamų koncepcinių pokyčių. Naujoje retorikoje katastrofos konceptas išsiplėčia, abstrahuojasi, ne tik sutalpina visą stichinių nelaimių taksonomiją, bet ir tampa priemone susieti pačią stichinę nelaimę ir jos efektus (Kindervater 2018, 98). Būtent toks jos pralaidumas suteikia didelį potencialą politinei manipuliacijai. Ateities katastrofa yra išplėtotą, o socialiai paskleisti saugumo amžiaus efektai pasiekia mus iš kitų distopijų: “teroras, ekonominė krizė, ginkluotas sukilimas, aplinkos sunykimas” (Ten pat, 98). Kalbant apie Turkiją ir Stambulą, pastebima, kad katastrofos metafora talpina eilę šiuolaikinių miesto kritinių aktualijų. Nuolatinėje grėsmėje gyvenantiems miestiečiams, menantiems praeities drebėjimus ir jų efektus baimę stiprina suvokimas, kad ateityje grėsiantis įvykis radikaliai pakeis jų padėtį, prilygindamas pabėgėliams, emigrantams, benamiams, kokiais tapo praeities katastrofas išgyvenusieji. Normalizuojamas nelaimių, grėsmių - migracijos, populiacijos augimo, nusikalstamumo – sulyginimas skatina neatidėliotinumą, baimės ir poreikio valstybės įsikišimui jausmus. Valstybės viešoji komunikacija žemės drebėjimo klausimu, vieši politikų pasisakymai, strateginiai valstybės užmojai ir praktiniai veiksmai liudija apie katastrofizacijos retorikos ir katastrofizmo, ypač toliau aptariamo reguliacinio režimo, derinimą, priklausomai nuo konteksto.

Katastrofos biopolitika yra universali refleksija į gyvenimą antropocene ir jo ekologinėse katastrofose, kontekstualizuojant teoriją Stambule, ji rezonuoja, bet turi

būti kritiškai vertinama, kad universalus (globalus) sąlygotumas šio konkretaus miesto problemose ir asambliažuose neužtemdyti kitų veiksmų. Tolimesniuose skyriuose būtent ir bandoma atskleisti, kaip nauja biopolitikos motyvacija įveiklinama keturiose galios diagramose.

1.4.2. Katastrofa kaip valdymo logika biurokratijos ir gamybos diagramose.

Apžvelgiant Turkijos vyriausybės katastrofos prevencijos politiką, verta pastebėti, kad atsargumo principas yra įdiegtas Turkijos teisėje, reguliuojančioje nelaimių prevenciją, 2002 m. vyriausybės užsakymu atlikta seisminio mikrozonavimo ir rizikos vertinimo studija¹⁰ tapo pagrindu 2003 m. Stambulo žemės drebėjimo valdymo planui, 2012 m. priimtas taip vadinamas “Katastrofos įstatymas”, įsteigta nelaimių prevencijos ir gyventojų švietimo agentūra, - taigi formaliai valstybė rodo pastangas prevenciniam rizikų suvaldymui. Tačiau vyriausybės propaguojama miesto atnaujinimo strategija, politiškai mobilizuota kaip nacionalinė rizikos suvaldymo strategija, ir lygiagrečiai vykdomi plataus masto miesto regeneracijos projektai nurodo į reguliacinį režimą. Deniz Ay ir Basak Demir Ozkul¹¹ teigia, kad istorinėje perspektyvoje kritinis miesto atnaujinimo ir žemės drebėjimo rizikos suvaldymo strategijų suliejimas įvyko su 2012 m. “Katastrofos įstatymu”, kuris sukūrė naują erdvinę teisinę kategoriją – rizikos zoną, kurioje transformacijos projektai gali būti autorizuojami projekto integralumo vardan, net jei pastatai yra tvirti, gyventojai ir savininkai protestuoja, ir tai tapo esminiu momentu kaitai. Vyriausybės praktika rodo, kad rizika tapo konstruojama kaip žinių ir intervencijos objektas ir įveiklinama motyvu, radikaliai priešingu visuomenės saugumui.

Kaip vieną argumentų, autoriai atskleidžia neatitikimą tarp techninių rizikos žemėlapių ir nustatytų teisinių rizikos zonų, kurios redaguojamos pagal statybų poreikį. Brandžioje demokratinėje valstybėje tai reikštų nacionalinės katastrofos teisės diskreditavimą, tačiau Turkijoje taip toli nueita manipuluojant krizės vaizdiniu,

¹⁰ Seisminio mikrozonavimo ir rizikos vertinimo studija, tapusią pagrindu Stambulo metropolitenos municipaliteto plano drebėjimo valdymo planui (2003) atliko Japonijos tarptautinio bendradarbiavimo agentūros (JICA) 2002 m.

¹¹ Ay ir Ozkul tyrimas apėmė 2005 m. Pasaulio banko inicijuoto ir 2021 m. tebevykusio “Stambulo seisminės rizikos suvaldymo ir pasirengimo kritinei situacijai projekto” įgyvendinimą.

siekiant apriboti demokratiją, kad bandoma įtikinti, kad prieita tam tikra riba ir esą tai būtini žingsniai, kuriuos būtina padaryti esamos krizės/išimties būklės sąlygomis.

Ay ir Ozkul tyrimas nurodo į reguliacinio režimo motyvaciją ir rezonuoja su Naomi Klein 2007 m. knyga „Šoko doktrina. Katastrofų kapitalizmo iškilimas“, kurioje teigiama apie katastrofų atveriamas galimybes įgyvendinti radikalias politines, socialines, ekonomines transformacijas, pasinaudojant visuomenės pažeidžiamumu destruktinio įvykio sukeltame šoke. Stambulo atveju, nelaukiama paties įvykio, o tokios transformacijos vykdomos jo grėsmės priedangoje. Teisinė bazė suteikia sąlygas miesto regeneracijai jau dabar, nesiskaitant su skurdžiausiųjų, dažnai nelegaliose gyvenvietėse įsikūrusių populiacijų interesais, o pats įvykis ir destruktinės jo pasekmės tokiose zonose taptų sprendimu įsisenėjusios problemoms, be būtinybės jas maskuoti visuomenės ir tarptautinės bendruomenės akyse. Ekmekeci (2012, 34) svarsto apie disfunkcinių rajonų demonizavimą, išvalant kelią neoliberalistinės miesto utopijai - būtent tokias prasmes senieji ir *gecekondu* rajonai įgauna viešame diskurse: „vėžiu sergantis rajonas“, „neorganizuota urbanizacija gimdo terorizmą“.

Miesto transformacijos projektai iškyla kaip vienintelis sprendimas, vaistas šioms „natūralizuotoms“ miesto bėdoms, taigi jos yra pateisinamos ir normalizuojamos. Krizės eskaluojamos, siekiant žmones priversti pasijausti esančius išimties būklės, kai jie ima daryti kompromisus su savo įsitikinimais, apriboti savo laisves, perduoti savo teises didesnei kontrolei.

Biopolitinėje perspektyvoje šis drebėjimo grėsmės ir regeneracijos motyvo suliejimas, įvedant atsargumo principą, sukuriant teisinę erdvinę kategoriją ir atitinkamas teises sąlygas perspėja apie paradoksaliai teisės sukuriamas išimties zonas. Pagal ekonominį poreikį modifikuojant rizikos zonų žemėlapi, potencialiai visas miestas tampa, Giorgio Agambeno (2016) samprata, išimties zona - erdviu asambliažu, kuriame produkuojama nuoga gyvybė. Piliečiai yra išrūšiuojami, suskirstant miestą į išimties zonas, teisiškai reglamentuojamas kaip rizikos zonos, kuriose žemės nuosavybė prevencijos motyvu gali būti valstybės nusavinama ir nuosavybės teisės parduodamos privatiems statybų vystytojams. Tokia prievartinė regeneracija turi ne tik ekonominį, bet ir socialinį, nacionalinį ir religinį aspektą, nes tokiu katastrofos teisės suponuotu būdu iš santykinai ekonomiškai patrauklių teritorijų išstumiamos nepageidaujamos, pavyzdžiui, romų, kurdų bendruomenės.

Katastrofos grėsmė leidžia sulieti ne tik prevencijos, bet ir saugumizacijos strategijas. Pastaruoju motyvu, kaip teigia architektūros istorikas Eray Çayli (2019)

ypač dažnai, nuo 1990-ųjų, kai neoliberalizmo įtaka visuomenei tapo akivaizdi, viena šios įtakos apraiškų neretai įvardijama kaip fizinis ir erdvinis sąvokų „privatus“ ir „viešas“ susiliejimas, besiplėtojantis abiem kryptimis erdvėse, kurias šios dvi koncepcijos įprastai reikšdavo. Turkijoje pagal vietos reikmėms pritaikytą neoliberalią plėtros programą, statybų sektorius sulaukia didelio valdžios palaikymo, ir tai tapo svarbiausia tariamo šalies ekonomikos bumo varomąja jėga ir sėkmingos valdysenos įvaizdžio pagrindu. Visa tai vedė į atvirą viešosios erdvės kolonizavimą ir politizavimą, kuris kulminaciją pasiekė jau ne kartą darbe minėtais 2013 m. vasaros protestais, kuriuos sukėlė viešųjų erdvių pertvarkymo užmojis. Valdžia reagavo ne tik policinėmis priemonėmis, bet ir architektūriniais sprendimais, įrengdama dvi viešas saugumizuotas masinių susibūrimų vietas. Siekiantys rengti demonstracijas, gauna ne tik neigiamą atsakymą, bet ir nurodymą burtis naujose „viešose“ erdvėse - erdviniuose asambliažuose arba šiuolaikiniuose Stambulo panoptikumuose. Asmuo, patenkantis į tokią stebėjimo kamerų saugomą erdvę, yra pajungiamas vizualumo laukui ir sutinka būti apribotas galios bei „išrengtas“ iki „nuogos gyvybės“. Demokratines viešąsias miesto erdves Stambule keičia privačių prekybos centrų „arkados“, taigi miestas vis labiau tampa išimties zona, ne tik drebėjimo rizikos žemėlapiu prevencijos pretekstu, bet ir viešųjų erdvių kolonizavimo saugumo motyvu.

Aptarėme katastrofos biopolitikos veikimą biurokratijos ir gamybos diagramose. Pereinant prie jutimų ir vaizduotės diagramų, paminėsiu, kad viena iš tyrimo temos pasirinkimą inspiravusių asmeninių motyvų buvo visuomenės ambivalentiškumas ciniškai valstybės politikai žemės drebėjimo grėsmėje. Tokią Stambulo visuomenės reakciją ar elgesio ir jausenos pasirinkimą, kaip visuomenės ir valstybės politikos sąveikos efektą, tiriantys autoriai (Angel 2014, Mills 2014), kaip vieną iš priežasčių nurodo į visuomenės kultūrinį habitą¹². Navaro-Yashin (2002), tirianti turkų kultūrinę tapatybę, knygoje „Valstybės veidai“ aprašo jos konstravimo, kaip valstybės projekto, mechanizmą. Tolimesnėse 1.4.3. ir 1.4.4. darbo dalyse šios autorės tyrimas, interpretuojamas jutimų bei vaizduotės produkavimo diagramose,

¹² Prancūzų sociologo ir filosofo Pierre Bourdieu konceptas, paaiškinamas kaip socialinių veikėjų (individue, grupių, institucijų) ypatybė, sukurianti „struktūruotą ir struktūruojančią struktūrą“ (Bourdieu 1994, 170). Habitus yra veikiamas praecities ir dabarties aplinkybių, o tuo pačiu formuoja dabartinę ar būsimą elgesį.

atskleidžia afektualias sąveikas, lemiančias visuomenės ambivalentiškumą valstybės politikai.

1.4.3. Katastrofa ir valstybė viduje. Jutimų diagrama.

„Stovėdama balkone, ji tarė: „Aš atsisakau patikėti, kad žemės drebėjimas smogs būtent šiuo momentu. Jei tuo tikėčiau, būčiau per daug išsigandusi čia likti“. Kiek vėliau ji grįžo į kambarį, uždarydama balkono duris. „Tai štai ką darau“, tęsė, plačiai nusišypsojusi, - „Aš einu į balkoną ir kol esu ten, įgyju dar vieną pergalę prieš žemės drebėjimą savo galvoje. Tik tokiomis mažomis pergalėmis mes nugalėsime didįjį drebėjimą, kai jis ateis“.¹³

Pereinant prie jutimų ir vaizduotės diagramų rezonuoja Neyrat (2016, 249) mintis apie vidinę katastrofą arba naują jautrumą grėsmei, kaip globalios žmonijos būseną, ir plotmę manipuliacijai, nes tai, kad mes jautrūs rizikoms reiškia, kad prieš tai buvome įjaudrinti. Įjaudrinimą kaip politinį efektą Neyrat pagrindžia idėja apie transcendentinės išorės išnykimą globalizacijos procesualume. Globalizacija ir transcendentinės išorės išnykimas produkuoja žmogišką savimonę - naują jautrumą katastrofoms, kaip pasaulio egzistavimą jaučiamą subjektų viduje.

Kita vertus, šis naujas sąmoningumas išlieka miglotas, virtualus ir neaktualizuojamas į veikimą. Danutė Bacevičiūtė teigimu, „ambivalentišką šiuolaikinio žmogaus situaciją mėginantys reflektuojantys mąstytojai ieško būdų išreikšti globalaus ir lokalaus erdvėlaikių susiklojime gimstančiai savivokai ir savijautai“ (2019, 136). Filosofė pasiremia britų rašytojo Robert Macfarlane mintimi, kad „šią krizę išreiškiame, kaip aplink tvyrantį, [tačiau] lengvai išnykstantį kaltės foną. <<..>> atliepdami patirtimi, kurioje suglumimas susijungęs su nuoboduliu, tarsi nerimo perkrova mumyse būtų pasiekusi pasipiktinimo nuotėkio tašką“ (Macfarlane 2016; Bacevičiūtė 2019, 137). Sustingimas, nuobodulys, baimė, abejingumas, monotonija paralyžiuoja veikimo motyvą ir bet kokį tapsmą. Kaip šie universalūs

¹³ Ši Orhan Pamuk (2007) citata apie tai, kaip gyvenimas grėsmėje kiekvieną dieną reikalauja peržengti savo baimę, nes pavojus nešamas savyje, galvoje, nuo jo negalima pabėgti. Grėsmės nuojauta yra pilnai integruota į visuomenę, ne atsitiktinė, bet laukiama, interiorizuota kaip normalus psicho-politinio gyvenimo komponentas.

žmonijos savijautą ir savivoką formuojantys afektai jungiasi į asambliažą su lokaliais afektais?

Navaro-Yashin, tirianti turkų tapatybę, atskleidžia valstybės manipuliaciją baimės jausmu, politinę baimės ir nežinomybės kultūrą, kuri yra įkūnijama, internalizuojama kūnuose, įpročiuose ir jos subjektų reakcijose. Baimės ir netikrumo politinė kultūra pažymi kūnus ir juos persekioja (2002, 108). Kodėl poveikis toks stiprus Stambule? Autorė teorizuoja, kad Turkijoje pati valstybė yra internalizuota būseną, pradedant nuo jos įžvalgos apie tai, kad Turkijoje nėra aiškios ribos tarp pilietinės visuomenės ir valstybės. Pilietinė visuomenė yra tuščias konstruktas, galios diskurso efektas, įvesta į politinį ir viešą diskursą kaip abstrakcija, išnaudota tiek islamiškų, tiek sekuliarių politinių jėgų, siekiu rinkti simpatijas pačioje valstybėje bei stiprinti demokratinį ir tarptautinį įvaizdį, siekiant europinės integracijos. Daugumoje aplinkų (disciplinos visuomenės institucijose), viešos, pilietinės, kasdienės veiklos stiprina valstybinę galios ideologiją, taip išmokant piliečius reikšmingai palaikyti, reprodukuoti valstybės idėją per kasdienybės praktikas (Ten pat, 115). Piliečiams yra egzistenciškai svarbi stiprios valstybės idėja. Daugybė įprastų Turkijos viešosios kultūros įvykių labiau stiprina ir normalizuoja, nei kvestionuoja Turkijos valstybės konstrukta ir valstybės galios mechanizmus.

Paprieštaraučiau tokiam universalizuojaniam teiginiui, nes per pastarąjį dešimtmetį pilietinė visuomenė visgi organizavosi, viena iš svarbių jos veikimo sričių tapo būtent žemės drebėjimo prevencija, visuomenės švietimas, gelbėtojų rengimas. Tačiau po 2013 m., 2016 m. neramumų veikla tapo cenzūruojama, ribojama, nutraukiant valstybės paramą, formaliai sutelkiant prevencijos, švietimo ir gelbėjimo potencialą valstybės įkurtoje agentūroje. Praktiškai, tai reiškia, kad visuomenės pasirengimas katastrofai regresavo.

Tačiau į mintį apie valstybės internalizavimą svarbu įsiklausyti. Navaro-Yashin (2002, 115), sulygindama eilės šiuolaikinių mąstytojų, kaip Benedict Anderson ir Michel Taussig, teorizuojančių apie suklaidintą sąmonę, versijas, bando išrinkti konceptą, tiksliausiai nusakantį valstybę, kaip idėją, jutimą, vaizdinį turko sąmonėje. Jei Anderson siūlo tautos “vaizdinį”, Taussig kalba apie valstybę, kaip šiuolaikinės visuomenės fetišą. Turkų kasdienės valstybės įtvirtinimo praktikos – emblemiški valstybės fetišizmo pavyzdžiai. Kaip vienas iš pavyzdžių, susiejant su žemės drebėjimu, būtų oficiali vieša iškilminga griovimo ceremonija – valstybės spektaklis – 2012 m. spalio 5 d. Stambulo Esenler rajone ir dar keliuose miestuose,

dalyvaujant Turkijos premjerui Tayyip Erdogan, miesto merams, vienu metu susprogdinti pastatai, taip inauguruojant naują į žemės drebėjimo prevenciją nukreiptą miesto atnaujinimo planą.

Visgi šiuolaikinėje Turkijoje plačiai paplitusi dar viena kasdienė, lygiagrečiai viešoms demonstracijoms už valstybę, kultivuojama valstybės kritikavimo praktika, absurdiškumo, nusivylimo valstybe istorijos. Navaro-Yashin (2002, 155), tirianti visus veiksnius: valstybę, pilietinę visuomenę, valstybės fetišizavimą ir suklaidintą sąmonę, kartu kaip asambliažą, įveda Peter Sloterdijk ir Slavoj Žižek pasiūlytą “cinizmo” terminą, kaip apibrėžiantį viešo politinio būvio patirtį šiuolaikinėje Turkijoje. Navaro-Yashin nuomone cinizmas apjungia tiek valstybės fetišizavimą, tiek kasdienę viešą kritiką, ir taip prilyginamas viešo ir kasdienio gyvenimo habitui. Cinizmą galima apibrėžti kaip būseną, kai piliečiai suvokia ideologijos klaidą, permato valstybės apsimetinėjimą ir sąmoningai verbalizuoja kritiką, jie taip pat suvokia socialinių santykių, kuriais grindžiamas valstybės reprodukuojamas, tikrovę, tačiau veikia, lyg to nežinotų, lyg būtų apspręsti ideologijos. (Ten pat, 28-29). Ši įžvalga rezonuoja su įvade aptariamam Oncu (1997) straipsniu, kad biopolitikos diskursas buvo siejamas su nacionalizmo kritika ir tapo įrankiu dekonstruoti nacionalinės valstybės ydas. Tačiau kodėl patirtis veikia kaip simptomas ir neišnyksta po interpretacijos? Navaro-Nashin, remdamasi Lacano teorija, aiškina tokį sąmonės blokavimą simptominiu “malonumu, mėgavimusi” arba “fantazija”. Vienam subjektui simptomas tampa jo realybe ir charakteriu, suteikia prasmę ir nuoseklumą gyvenimui, kitam jis turi išgyvenimo svarbą valstybės mašinerijoje (Navaro-Yashi 2002, 74-75). Turkijos problema išlieka ne žinojime, o veikime, todėl būtent “fantazijos” konceptas paaiškina visuomenės reakciją ar greičiau jauseną biopolitinės valdysenos praktikose (Ten pat, 155).

Susiejant Navaro-Yashin įžvalgas su žemės drebėjimo grėsmė, abipusio cinizmo pavyzdžių apstu – tai jau aptarta teisiškai įtvirtinta valstybės schema miesto regeneracijai, kitas įdomus pavyzdys būtų valstybės ir vietos mokslininkų seismologų santykis. Stambulo mokslininkai valstybės yra laikomi nuolatinėje įtampoje, susijusioje su žemės drebėjimo nuspėjimu. Viena vertus, tai universali stigma, kilusi

po pastarojo dešimtmečio seisminių nelaimių nesėkmingų spėjimų pasaulyje¹⁴, lemianti mokslininkų susilaikymą nuo tikslų prognozių, kita vertus, valstybė irgi cenzūroja tokios informacijos viešinimą visuomenei. Pastebėtina, kad dažnai Stambulo seismiškumą komentuoja užsienio, ne vietos mokslininkai¹⁵. Tai irgi suponuoja cenzūros ir savi-cenzūros veikimą.

“Svarbiausia pamoka, kurią galima išmokti stebint socialinį lauką yra tai, kad tikėjimas (įsitikinimas) toli gražu nėra grynai intymi mentalinė būseną, jis visada materializuojasi mūsų efektyvioje socialinėje veikloje: tikėjimas palaiko fantaziją, kuri reguliuoja socialinę realybę“ (Navaro-Yashi 2002, 183). Kasdienės praktikos atliekamos habitualiai, esant visiškai sąmoningumui apie jų kontrproduktyvią kokybę. Tai ciniško šiuolaikinio politinio subjekto profilis, o turkiškas cinizmas yra šiuolaikinės Turkijos valstybės galios technologija. Ciniški santykiai su valstybe tapo ir valstybės išlikimo sąlyga. Valstybė išlieka kaip idėja ir realybė, nes ženklus skaičius piliečių normalizuoja valstybės idėją per savo kasdienio gyvenimo įpročius. Visi turintys galią yra pasirengę produkuoti „tiesą“ apie valstybės egzistavimą per savo biurokratinę praktiką, slaptas veiklas, įtaką kultūrai. Vieša valstybingumo kultūra gaminama per kasdienes praktikas gali išaldyti bet kokią reikalavimą, netgi egzistenciškai svarbų visuomenės saugumui (Ten pat, 185). Jei prie šios lokalių laikysenos pridėsime aptartą universalią šiuolaikinio subjekto būseną - nustebimą ir nuobodulį – veikimas tikėtinai negims net kaip mintis vaizduotėje. Galime daryti išvadą, kad, Deleuze terminais, būtent šiose afektualaus asambliažo jungtyse iššaldomas revoliucinis tapsmas.

¹⁴ Grupė antropologų rašo apie seismologų stigmatizavimą po 2009 m. L'Aquila žemės drebėjimo Abruco regione, centrinėje Italijoje. Joffe, Helene, Tiziana Rossetto, Caroline Bradley, and Cliodhna O'Connor. 2017. “Stigma in Science: The Case of Earthquake Prediction.” *Disasters* 42 (1): 81–100.

¹⁵ 2021 m. vasario mėnesį Youtube kanale publikuotame kol kas naujausiame Stambulo žemės drebėjimo grėsmei skirtame Deutsche Welle sukurtame dokumentiniame filme „Istanbul Earthquake - Risk and Early Warning“ suponuojama nuomonė, kad stichinės nelaimės nuspėjimo, prevencijos, informavimo procesams vadovauja vokiečių mokslininkai.
<https://www.youtube.com/watch?v=DruFPePWQWM>

1.4.4. Katastrofizmas vaizduotės diagramoje. Ar žemės drebėjimas yra stichinė nelaimė?

„Katastrofos nuojauta atrodo tvyranti visur ir tuo pačiu konstruojanti mūsų realybę, kaip visada esanti, bet ne aktuali, o lyg antroji realybė arba katastrofa mintyse“ (Kindervater 2018, 97). Katastrofa vaizduotėje gali artikuliuotis įvairiausiai naratyvais. Katastrofos visuomenės būseną reflektuojantys (Neyrat, Dupuy, Chakrabarty, Nancy sutaria dėl katastrofų lygiavertiškumo, kaip pasaulį į vieną sujungusio globalaus kapitalo rezultato. Nancy savo analizėje remiasi Fukušimos drebėjimu “Stichinės katastrofos nebegali būti atskiriamos nuo jų technologinių, ekonominių ar politinių reikšmių ir pasekmių“ arba kitaip, mes nebegalime “nuneigti technologijų, politikos ir ekonomikos susipynimo su žemės gelmių ir meteorologinių jėgų judėjimais” (Nancy 2014, 4). Lygiavertiškumas kyla iš fakto, kad nebelieka nieko, ką galime vadinti stichiniu, natūraliu, gamtiniu, nes cunamio ar uragano galia multiplikuojama žmogiškoje skalėje, bet dar daugiau modifikuojama industrijos, urbanizmo ir politikos.

Klausimą ar drebėjimai yra stichiški, kelia ir socialinė antropologė Elizabeth Angell, teigianti, kad miesto drebėjimai yra momentai, kuriais gamtos jėga įsiveržia į miestą, erdvę, konceptualizuojama, kaip suvaldžiusią gamtinę aplinką. Plintantis viešas diskursas apie nenatūralias katastrofas didina sąmoningumą apie socialinius, politinius, ekonominius faktorius, kurie paliečia žmones tokiose vietovėse. Jane Bennett (2010, 21) teigia, kad drebėjimą galėtume vertinti kaip, agentinio asambliažo rezultatą, kuris ne tik apima pertrūkį seisminėje linijoje, drebančią žemę ir trapius pastatus, bet ir reguliacinį režimą, pasirengimo standartus, kultūros normas ir panašiai. Tokia perspektyva komplikuoja kaltės priskyrimą, nes moralinės atsakomybės koncepcija labai išsiplečia ir tampa galimybe valstybei atsakomybę nusimesti. Angell atliktas tyrimas atkleidė miestiečių nuomonių įvairovę apie drebėjimo priežastis, kaip galimus veiksmus nurodant JAV ar Izraelio karines pajėgas, Dievo bausmę į sekuliarizaciją „nusiritusiam“ miestui (Dievo bausmės, šalia neištikimybės Turkijai, naratyvas buvo vyraujantis, miestiečiams vertinant žemės drebėjimo priežastis kurdiškame Vane). Visgi religinė perspektyva nebuvo vyraujanti, daugiausia kaltinta korupcija, betono kokybė ir politikos nesėkmės (Angell 2014, 673).

Negamtinės katastrofos samprata savaime leidžia paslysti tarp argumentų, kurie nurodo į tiesiogines žmogiškąsias (arba dieviškąsias) priežastis ir tuos, kurie rodo į pažeidžiamumo gamtinėms nelaimėms produkavimą – prastą betoną Stambulo atveju. Tokios perspektyvos gali atrodyti kaip prigimtinės asambliažo struktūros artikuliacijos – jos pripažįsta kompleksinę sąveiką tarp žmogiškųjų veiksmų ir geologinių procesų, tačiau kuria pasaulį skirtingai ir atitinkamai skirtingai pasveria atsakomybės pusiausvyrą, produkuodamos skirtingus supratimus apie gamtą, visuomenę ir jų sąveikas. Pokatastrofinė atsakomybės ir kaltės politika atskleidžia eilę būdų asambluoti miestą, skirtingų veikėjų ir jėgų, skirtingų galimybių veikimui ir kalčių dėl nesėkmės.

Vaizduotės produkavimo diagramoje biopolitinis veikimas ypatingai reiškiasi per medijas, konstruojant ir trinant įvykius viešame diskurse, palaikant nuolatinę naujų įvykių cirkuliaciją. Medijos pasirenka, kuriuos įvykius įrašyti į viešą atmintį, suprekinti nelaimės ir skandalus, visuomenei vienus suvartojus, jie išstumiami į užmarštį ir keičiami naujais. Sąmoningumas ir užmarštis viešame gyvenime kaitaliojasi pagal tą patį atsitiktinumą, keisdami vienas kitą kaip dvi dialektikos pusės. Ši mintis rezonuoja su katastrofos banalumo samprata, kaip įvykio, kuris sukrečia, bet paradoksaliai nieko nesikeičia ir niekas nėra pertraukiama, todėl „nestabilios žemės“ jausena siūloma integruoti kaip šiuolaikinio gyvenimo sudedamoji (Cherbuliez 2020, 307).

Su sąmoningumo ir amnezijos potvyniais ir atoslūgiais, dalinai generuojamais naujienų kultūroje, panika, sukeliama po įvairių skandalų, stichinių nelaimių, išlieka nugramzdinta kūnuose, psichėje, įpročiuose ir subjektų pasąmonėje tik tam, kad būtų naujai iškelta su šviežiomis nerimą keliančiomis žiniomis. Pavojai, kuriuos suvokia ar bent nujaučia kiekvienas pasauliu besidominantis žmogus, tampa manipuliacijų objektu. Šioje nuojautų plotmėje politinė galia rodo stipriausią reprodukcijos ir afekto potencialą. Ir būtent visose neapčiuopiamose reakcijose – neartikuliuotose, internalizuotose, nesąmoningose – politinis veikimas tampa apčiuopiamas tyrimui.

1.4.5. Apibendrinant galios tolydumo strategijas

Turkija kaip signifikantas ir konstruktas apima visas galios diagramas, nuo institucijų, materialių objektų, tinklų ir vaizduotės procesų - kurie funkcionuoja kaip valstybės emblema ir į kuriuos įtraukiama kiekviena „nuoga“ gyvybė. Niekas negali

apeiti valstybės aparato, kiekvienas yra suskaičiuotas, išrūšiuotas ir verčiamas manevruoti valstybės tiesoje kasdieniam išlikimui. Naujame katastrofizmo teoriniame diskurse, kaip sąryšyje su žemės drebėjimo grėsme, stiprėja Turkijos politinio veikimo orientacija į saugumą apskritai, lemianti naują politinį racionalumą, kai grėsmė, kaip nuolatinis nelaimės priminimas ir vaizdinys, egzistuojantis tik nuolatinėje galimybės ir virtualumo stadijoje, tampa organizuojančiu principu, afektu, visur esančiu vaizdiniu, plačiai išnaudojamu visose diagramose.

Plačiai išnaudojama katastrofizacijos retorika nurodo ne tik į išimties zonas, bet į išimties būklės išplėtimą, šią sąvoką italų filosofas Giorgio Agamben (2016) apibūdino kaip specifinę politinę būklę, kurios sąlygomis suspenduojamos įprastos visuomenės gyvenimą reguliuojančios žaidimo taisyklės. Visuomenės gyvenimo stabilumo ir nuspėjamumo taisyklių nebeužtenka, nes nepaprastoji padėtis reikalauja ir nepaprastų priemonių, kurios įprastai valstybės pasitelkiamos vienašališkai, iškeliant valstybės saugumo interesą aukščiau piliečių teisių ir laisvių.

Žvelgiant į Turkijos politinę retoriką atrodo, kad išimties būklė dėl žemės drebėjimo grėsmės yra tapusi nuolatinė būsena, tik neartikuliuojama, nes oficialiai išimties būklė skelbiama protestų, perversmo bandymo situacijose ir atšaukiama, padėčiai normalizavus, tuo tarpu drebėjimo grėsmė, sutapdinta su prevencijos strategija, miesto transformacija, kolonizuojant ir saugumizuojant viešąsias erdves, nurodo į nuolatinį būvį.

Manipuliacija grėsme ir jos sulyginimas su efektais, siekiant iškelti savąją ideologiją aukščiau už kitų žmonių įsitikinimus – tai ne būdas šias problemas spręsti, bet greičiau linksniuojant problemas, kurti nuolatinės išimties būklės pojūtį. Šiandien jau taip toli nueita šiuo keliu, kad atlaidžiai imama žvelgti į istorinės praeities faktų falsifikavimą (kuris pateisinamas politinio solidarumo ir nacionalinio pasididžiavimo jausmo skatinimu) ar atvirus valdžios žingsnius ribojant žodžio ir akademinę laisvę.

Visgi norisi grįžti minties šio skyriaus įžangoje, kurioje teigiama, kad miesto kontekstualumas lemia, kad nors valdysenos formos gali turėti totalizuojančių projekcijų užmojų, miestuose galima išvengti kai kurių tendencijų ir rasti naujus nuokrypio kampus (Amin, Thrift 2002, 109). Autoriai teigia, kad mieste galima pasislėpti arba perfrazuojant Shafak (2017, 263), Stambule galima užsimiršti¹⁶.

¹⁶ Shafak, Elif 2016. *Mečetė sultono dukrai*. Tyto alba.

2. Katastrosos nuojauta kultūros raiškose.

2.1. Žemės drebėjimas tarptautinių Stambulo bienalių scenose

Kaip jau minėta įvade, per beveik metu praleistus Stambule, bene vienintelė vieša scena, skirta žemės drebėjimo temai, buvo 2018 m. Stambulo dizaino bienalė, kuruota belgų dizaino, architektūros ir šiuolaikinio meno kuratoriaus Jan Boelen. Kaip interviu teigė kuratorius, „Turkijoje, ypač dėl susiklosčiusios politinės situacijos, dizaineriai jaučiasi atskirti nuo tarptautinio diskurso. Mokyklų mokyklos pavadintoje bienalėje galima suvesti skirtingus žmones naujos įmanomos ateities kūrimui <<..>> Žemės drebėjimai yra nuolatinė transformuojanti jėga, turinti ypatingą poveikį Turkijoje. Tokios radiklios transformacijos tapo būdingos šiandienos greitėjančiam laikui ir kraštutiniam dabarties būviui, kuriame kaita liko vieninteliu tikru dalyku. Šios transformacijos dažnai per greitos ir emocionales, kad išmoktume nekartoti klaidų“¹⁷.

7-oji tarptautinė Stambulo meno bienalė, surengta po metų, 2019 m., koncentravosi į antropoceno kraštovaizdį. Meno kritikė Louisa Buck, apžvelgdama bienalę interviu BBC radijui, teigė, kad menininkai “save smarkiai suvaržė” politine prasme, o aplinkosauginė tema, kaip patogiai tolina nuo “žmogaus teisių, kalbos laisvės ir kitų Turkijos aktualijų”, pasirodė problemiška¹⁸.

Visgi tyrime paranku lyginti abu renginius, siekiant parodyti, kaip tiek tiesiogiai žemės drebėjimui, tiek neutraliai aplinkosauginei temai skirtos bienalės reflektavo Turkijos vyriausybės biopolitinių strategijų veikimo ir visuomenės prisitaikymo jos galios diagramose tendencijas.

2.2. “Menininkai – šiuolaikiniai antropologai”

Stambulo meno raidos tendencijose ir praktikose pastebimi su globalizacijos procesais ir neoliberalizmo logikos įsivyravimu visose socialinėse srityse susiję sąryšingumai, sutampantys ir su jau aptartais miesto asambliažais, kuriuose svarbiu

¹⁷ Interviu su Jan Boelen meno portalui „ArchDaily“. 2018.10.03. <https://www.archdaily.com/903078/a-school-of-schools-interview-with-jan-boelen-curator-of-the-4th-istanbul-design-biennial>

¹⁸ Interviu su Louisa Buck BBC radijui, 2019.09.13. <https://www.bbc.co.uk/programmes/m0008b18>

veiksniu yra žemės drebėjimas. Kokius intensyvumus šiuose asambliažuose kuria meno praktikos ir kokioms trajektorijoms jos įgalinamos, tiek vyriausybės, tiek pačių menininkų?

Pasaulyje stebimas ryškus šiuolaikinio meno posūkis į tarpdiscipliniškumą - transgresyviai konstruojamas diskursyviais meno praktikas, sukuriančias betarpišką, reliacinę ir tuo pačiu kritišką santykį su kultūrine, socialine, politine plotme, besiskleidžiančias horizontalumo ir vertikalumo jungtyje (Foster 1998, 162), be kita ko rezonuojančias ir su asambliažo teorija bei menui priskiriama diagramine funkcija. Dar viena išryškėjusi tarpdiscipliniškumo tendencija - „šiuolaikinio meno užsispyrimas gaminti, demonstruoti ir skleisti žinias (Hollert 2020, 6), kuri gali lygiagrečiai signalizuoti estetikos mene pabaigą diskursyvios ir intelektualės praktikos naudai ir galutinį pasidavimą globaliam kapitalizmui su savo gamybos, vartojimo ir įtinklinimo ydomis. Visgi neturėtų būti nuvertinama kaip epistemines strategijas išskleidžia marginalizuoti ir nepaklusnūs mąstytojai, praktikai ir mokyklos, gebantys pozityviai pasinaudoti šiuolaikinio meno episteminiemis sąveikomis (Bishop 2019). Paminėtinas ir meno posūkis į reliacines meno praktikas, apimančias socialiai angažuoto, dalyvavimo, bendruomeninio meno, eksperimentinės bendruomenės, dialogo, tyrimų meno ir kitus žanrus. Bourriaud tai vadina „vieta produkuojančia specifinį socialumą“ (2002,7). Tuo tarpu Berry teigia, kad interaktyvus reliacinio meno modelis tampa oficialia viešos kultūros kalba, nes taip valstybė bando malšinti pavergtų subjektų ir jos produkuojamų miestų svetimumo efektus, o oficialiai skatinamoje dalyvavimo kultūroje asmuo įtraukiamas ne įvairovei, gyvai diskusijai kurti, bet sklaidos technologija atskiesti meno galią produkuoti prasmes, kritiškas esamai situacijai (Berry 2018, 291).

Prie universalių veiksmų, svarbu užsiminti apie neoliberalizmo dinamikoje įdarbinamą meno ir kūrybiškumo gebą stimuliuoti gamybą ir ištraukti pilną pritraukiant kultūrinio turizmo srautus, inovacijas ir investicijas – bienalės, kūrybinės industrijos, „kūrybiškas miestas“ yra priemonės būtent tokiai logikai, taip pat meno afektualią dispozityvinę gebą kurti, tiksliau molekulinio lygiu išstobulinti, palankią socialinę aplinką mieste, per kurią biopolitika siekia veikti ir modifikuoti savo subjektų gyvenimus, stiprinti vietos tapatybės konstrukta, taip patenkinant integracijos, priklausymo poreikį, subalansuojant socialinės poliarizacijos, urbanistinės fragmentacijos, finansinio nestabilumo ir išstūmimo simptomus.

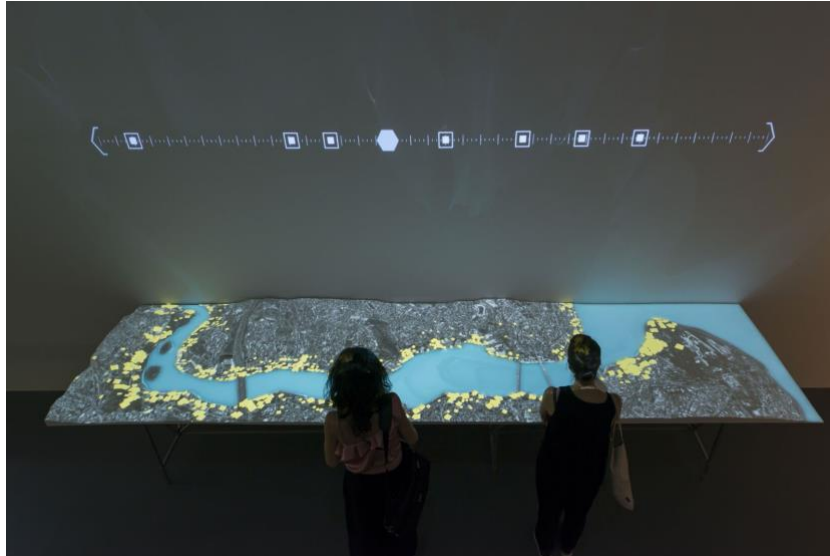
Šios globalios tendencijos apibrėžia globalių ir lokalių veiksmų Stambulo miesto asambliaže sąveikos intensyvumą. Prie lokalių veiksmų - kliūčių meno autonomiškam skleidimuisi būtina paminėti valstybės represijas prieš režimui nepatogius menininkus ir meno mecenatus, cenzūrą, suaktyvėjusią po paskutiniųjų protestų bei meno institucionalizavimo tendencijos, savi cenzūrą, kaip turkišką cinizmą ir racionalų pasirinkimą išlikti.

Šias tendencijas ir jų atnešamus paradigminius pokyčius svarbu turėti omenyje aptariant Stambulo dizaino ir meno bienalių meno procesinį, filosofinį, koncepcinį konstrukta ir juose gimusius meno kūrinius, kurie koreliuoja su bendromis meno praktikos posūkio tendencijomis ir jas teorizuojančia mintimi. Diskursinė meno praktikos tendencija leidžia rinktis analizuoti meno kūrinius kaip antropologinę medžiagą socialiniam visuomenės tyrimui, reliacinė meno samprata suponuoja meno kaip aktyvaus veikėjo miesto asambliaže funkciją (tą patvirtina ir pastarųjų metų protesto įvykiai, aktyvuoti meno renginių, globalių ir lokalių problemų bei jų sąveikos), episteminė meno praktikų tendencija atsiveria kritiškam meno lauko vertinimui, kaip konsoliduojančiam biopolitines valstybės praktikas. Teorinėje dalyje išskleista savotiška miesto asambliažų ontologija prasminga pasinaudoti ir pristatant praktinį tyrimą, kiekvienu atveju apsvarstant ir meno agentinę funkciją, konsoliduojant arba pertraukiant valstybės biopolitinę logiką.

2.3. Stambulo dizaino bienalė „Mokyklų mokykla“

Iš tiesų visi pristatomi projektai koduoja daug prasmų, taigi konceptualiai jungia net kelis miesto asambliažus. Pagal dominuojančią asociaciją Stambulo dizaino bienalės projektus skirstau į biurokratijos ir gamybos diagramose išskleidžiamą meno gebą produkuoti kūrybiškus sprendimus reguliacinės katastrofos politikos logikoje bei jutimų ir vaizduotės diagramose išplečiamą meno gebą kurti atsakomybės pasidalinimą stimuliuojančius scenarijus.

„Viltis ant vandens“

1 pav. „Viltis ant vandens“, SO? ir partneriai, 2018, Stambulas. IKSV nuotr.

Projektas „Viltis ant vandens“¹⁹ susidėjo iš tarpdisciplininio tyrimo ir edukacinio eksperimento. Ekspozicija prasideda nuo Bosforo sąsiaurį apsupusio Stambulo urbanistinių ribų žemėlapiu didelio formato horizontaliai paguldytame ekrane, kuriame sužymėti dar 2001 m. nustatyti ir paskelbti kritiniai susirinkimo taškai žemės drebėjimo atveju Stambule. Žemėlapis, kaip objektas, koduoja eilę su žemės drebėjimu susijusių simbolių ir prasių. Projekto autoriai ironizuoja ir provokuoja, nes nuo tada, daugelis šių viešųjų erdvių buvo užstatytos, taigi kyla klausimas, kur šiandien visi būtų apgyvendinti kritiniu atveju. Būtent šis pastebėjimas tapo išeities tašku tarpdisciplininiam tyrimui, bendradarbiaujant Stambulo dizaino, architektūros ir urbanizmo studijai SO?, Bosforo universiteto pilietinės inžinerijos ir sociologijos studentams ir MEF universiteto architektūros studentams. Projekto rezultatas yra studija, kurioje numatomi ekonominė, socialinė, politinė žala, skirtingose Stambulo zonose, prognozės, skirtingomis sąlygomis, rekomendacijos, bei dreifuojančios struktūros spekuliatyvus prototipas, kuris būtų naudojamas Auksiniame rage, zonoje, kurios nepaveiks žemės drebėjimo sukeltas cunamis, kuris galėtų būti naudojamas kaip laikinas būstas išsigelbėjusiems. Specialiai sukurtame filmuke į

¹⁹ SO? 2018. *Hope on Water*, Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=GV4jH2efZqM>

projekto kontekstą įvedama konstatuojant žemės drebinimo grėsmę, Stambulo plėtros tendencijas, net neužsimenama apie valstybės prevencinius veiksmus, projektas pristatomas kaip konstruktyvus sprendimas katastrofinių scenarijų pranašysčių sraute.

Projektas „Viltis ant vandens“, kaip ir toliau aptariamasis „Išgyventi“, atliepia iššūkiams apie reguliacinio katastrofos biopolitikos režimo veikimą ir jo dispozityvus biurokratijos ir gamybos galios diagramose. Privati dizaino, architektūros ir urbanizmo studija inicijuoja ir finansuoja pokatastrofinių sprendimų paiešką, nekvestionuodama miesto plėtros. Tyrime ir kūrime kviečiami dalyvauti švietimo sistemoje dalyvaujantys dėstytojai ir studentai, taip kuriant mąstymo šabloną ne tik apie profesijos prasmę ir paskirtį, bet apskritai piliečio sukalibravimą imtis veikimo individualiam saugumui. Iš tiesų toks buvo ir oficialus bienalės tikslas, kaip teigiama kuratorių kreipimesi „jei bienalė pavyko, tai didžiausias laimėjimas yra sugražinti dalyvius prie svarbiausių klausimų, koks dizaino švietimas turi būti, permastyti neatidėliotinus kasdienos klausimus per neformalų studentų darbą <<..>> Kaip tokios iniciatyvos galėtų būti integruotos į žinių peržiūrėjimo ir archyvavimo ateinančioms kartoms praktiką, paskatintų naujų tapatybių, bendruomenių ir gyvenimo būdų gimimą. Ar katastrofos akivaizdoje galime tapti geresnėmis savo pačių versijomis?“ – klausė Jan Boelen²⁰.

„Viltis ant vandens“ projekto rezultatas - plūduriuojantis būstas šeimai, kaip visuomenės „molekulei“, atspindi tokio reguliavimo suintensyvėjimą ląstelių lygiu (šeimų, individų) arba kontrolės molekuliarizaciją. Berry (2018, 287) teigimu, miesto socialinė aplinka yra molekulinis mediumas, todėl tobulai tinkama lanksčios ir strateginės kontrolės derinimui, neoliberalios ekonomikos nevaržomai plėtrai, tuo pačiu intensyviai kontroliuojant jo triukšmingas pasekmes mikro lygiu. Kita vertus, projekto rezultato, kaip konstruktyvaus sprendimo saugumo problemai, komunikavimas yra ciniškas, turint omenyje Stambulo populiaciją ir Aukso rago plotą, labai apribojančias galimybes tokiu būdu suteikti išgyvenimo viltį įžiūrimai populiacijos daliai. Kyla klausimas, kas būtų tais išrinktaisiais?

²⁰ Boelen, Botha, Sacchetti 2018. *Curatorial Essay*, Iš Vera Sacchetti ed., *A School of Schools Reader*, 4th Istanbul Design Biennial. Istanbul: Valiz and Foundation for Culture and Arts)

„Išgyventi“

2 pav. „Išgyventi“, SulSolSal, 2016-2018, Stambulas. IKSV nuotr.

Tarpdisciplininis ir episteminis projektas, pavadintas „Išgyventi“, išėities tašku pasirinko visuomenę užvaldančią nuolatinę nerimo būseną dėl klimato kaitos, politinio perversmo ir ekonominio nestabilumo, jaučiamą kaip apokalipsės artėjimas. Projekto autoriai teigė, kad vyriausybė yra susirūpinusi galios santykių išlaikymu, o verslas, jausdamas desperaciją, kaip tik aktyvina pelno ištraukimą. Taigi, pats laikas laisvalaikiu kurti „neo-išgyvenimo“ strategijas taip vadinamai „trūkumo ateičiai“, kuri neišvengiama, nes žemė baigtinė, taigi apokalipsė įvyks ir tai pasireikš įvairiausių išteklių trūkumu. „Išgyventi“ remiasi tęstiniu dizaino tyrimu apie tai, kaip visuomenė prisitaiko ir mokosi rengdamasi ateičiai. Kartu su tyrimu „neo-išgyventojų“ bendruomenėse ir keistais komerciniais produktais, kuriais aprūpinamos šios bendruomenės, instaliacija įtraukė eilę dizainerių ir menininkų, kurių provokacijos kėlė iššūkius fatalistinėms ateities trajektorijoms.

Projektas netiesiogiai kritikavo neoliberalizmo ir urbanistinės plėtros tendencijas, prisidengiant prevencijos ir saugumizacijos tikslais, gilinamą socialinę nelygybę, valstybės cinizmą, perduodant atsakomybę dėl išgyvenimo patiems piliečiams. Projekto bendraautoriai fantazavo apie tai, kaip pokatastrofinei visuomenei reikės iš naujo mokytis socialinių vaidmenų – to padės išmokti specialus kortų žaidimas. Ironizavo apie klasinę visuomenės struktūrą kaip prigimtinį reiškinių, išliekančių net po apokalipsės – pokatastrofinės visuomenės elitui reikės prabangos prekių, estetizuotų maisto paketų arba „nootropikų“ – suvokimą gerinančių papildų,

pastaraisiais metais išpopuliarėjusių tarp Silikono slėnio programuotojų, - visa tam, kad net katastrofa nenutrauktų esminės gamybos ir vartojimo grandinės.

Reliacinis menas jutimų ir vaizduotės diagramose

„Žemės drebėjimo diplomatijos mokykla“

3 pav. „Žemės drebėjimo diplomatijos mokykla“, 2018, Stambulas, IKS V nuotr.

Ekspozicija, pristačiusi dar vieną tęstinį dalyvaujančio meno projektą, buvo pavadinta Žemės drebėjimo diplomatijos mokykla. Pristatyme teigta, kad projektas per analogišką patirtį, būtent 1999 m. drebėjimus Turkijoje ir Graikijoje, kaip labai ryškius geologinius ir politinius įvykius, sujungia šias valstybes (jutimų ir vaizduotės plotmėje). Projektas kėlė tikslą apjungti abiejų pusių (turinčių neišspręstą sienos klausimą) išteklių koordinavimą ir inicijuoti ilgalaikį tyrimą tikslu pasiruošti ateities įvykiams. Dirbtuvių Atėnuose ir Stambule metu buvo renkami žmonių prisiminimai iš drebėjimų laiko. Dirbtuvių dalyviai kartu kūrė paveikslus primenančius žemės drebėjimų epicentrus, sluoksniuodami su ornamentais ir simboliais, kurie būtų bendri priešiškų valstybių žmonėms ir megztų dialogą. Projekte buvo klausama, kaip atsiminimai tampa kasdienio gyvenimo audiniu, lemiančiu, kaip mes veikiame miestuose ir kaip susirišame su miestais, valstybėmis ir vienas kitu, taigi afektualiū asambliūžu, brėžiančiu naujų sąveikų kryptis, transversaliai kertančias nacionalinius, teritorinius asambliūzus.

Šis projektas priminė situaciją po žemės drebėjimo 2012 m. Turkijos Vano mieste, pietryčiuose, kuriame dominuoja Turkijos kurdų bendruomenė. Turkijos

intelektualų, progresyvios visuomenės dalies tarpe skleidėsi viltis, kad nelaimė taps pertrūkiu vyriausybės politikoje, bendrai požiūryje, nukreiptame į kurdus. Be abejo, buvo teikiama humanitarinė pagalba, organizuojami gelbėjimo darbai, tačiau visuomenėje vyravo nuomonė, kad kurdai susilaukė atpildo už nelojalumą valstybei.

Projektas taip pat atliepia teorinėje dalyje aptartai valstybės galios diagramose susiformavusiai ciniškai piliečių jausenai, laikysenai, kaip atsakui į pačios valstybės požiūrį į savo piliečius ir vykdomą politiką. Kaip teigia, Yashin-Navaro (2002) drebėjimas skelbiamas nacionaliniu gedulu tik po įvykio, kaip reguliacinė politikos priemonė, ir gedima tik kartu su tais, kurie atsako ištikimybė. Projektas signalizuoja apie biopolitikos dispozityvų veikimą jutimų ir vaizduotės diagramose per socialiai angažuito ir dalyvavimo meno praktikas. Paradoksalu, kad socialinių temų įtraukimas sukelia atskyrimo efektą. Kuo labiau menas stengiasi pakeisti gyvenimą, tuo labiau jis didina atsiskyrimą. Šiuo požiūriu jis paremia Foucault ir Agambeno argumentą, kad visos rūpesčio dėl gyvybės formos ir pretenzijos ją gelbėti modernioje valstybėje tapo vyriausybės dispozityvais. „Socialiai angažuitas menas tampa būdu įtraukti socialiai atskirtuosius į veiksmo sritis ar prasmės teatrus, horizonte išlaikančius meno iliuziją” (Berry 2018, 305), tačiau bendruomenės įtraukimas į meną šiandien beveik tapo jos artėjančio išstūmimo dėl regeneracijos procesų pranašyste.

Dar viena įžvalga rezonuojanti šiame projekte, susijusi su Frédéric Neyrat perfrazuota Ulrich Beck „katastrofos visuomenės“ samprata ir kultūros lauko imlumu katastrofizmo diskursu bei jo kuriamam emociniam visuomenės laukui. Meno teoretikė Juliette Cherbuliez (2020, 305) teigia, kad „Katastrofos esmė, tai ne siaubingas, neprognozuotas įvykis, po kurio neišgyvenama, bet logiškas išsirišimas to, ką žinojome įvyksiant (ir kas atneš dar didesnių išmėginimų), bet taip pat to, kas sukaupia prasmę per mūsų subjektyvų santykį su jo istorija. Praėjus dvidešimt metų po pražūtingos katastrofos, jos prisiminimai sugula į spalvotą mandalą. Tibeto mandalos paskirtis yra išreikšti dvasinę pasaulio tvarką, tuo tarpu projekte mandala simbolizuoja žemės drebėjimo epicentrą. Katastrofizmas siūlo integruoti „nestabilios žemės“ jauseną kaip šiuolaikinio gyvenimo sudedamąją, nes katastrofa, nors ir pertraukia įprastą įvykių kursą, bet paradoksaliai nieko nesikeičia ir niekas nėra pertraukiama. „Katastrofa jaučiama kaip šiuolaikybė savo banalumu“ (Ten pat).

„Kinijos seisminiai tyrimai“

4 pav. „Kinijos seisminiai tyrimai“, Nina Wiesnagrotzki, 2018, Stambulas. IKSV nuotr.

Ekspozicija, įtraukusi filmus ir objektus, pristatytas kaip skulptūros, pavadinta „Kinijos seisminiai tyrimai“ bandė spekuliatyviai perdaryti kinų mokslininko ir poeto Zhang Heng dar 132 m. sukurtą pirmąjį žemės drebėjimo nuspėjimo instrumentą. Instrumento gamybos aprašyme naudojami 238 kinų simboliai, kurie detalizuoja jo konstrukciją ir funkcijų indeksus, iš jų šiandien egzistuoja tik rūpužės ir drakono, Yin ir Yang simboliai, kinų laimingas skaičius 8. Nors tarptautiškai pripažintas kaip pirmasis prietaisas nuspėti drebėjimui, nėra jokių įrodymų, kad jis veikė. Projekto autorė klausia, ką mes galimai praradome per grynąjį mokslinį ir europocentrinį požiūrį į žinias.

„Suderinimo sąsajos“

5 pav. „Suderinimo sąsajos“, Sissel Marie Tonn, 2017-2018, Stambulas. IKSU nuotr.

Egzistuoja hipotezė, kad žemės drebėjimas gali būti žmogaus veiksmų sukeltas reiškinys, kuri buvo bandoma pagrįsti dujų gavybos darbų Nyderlandų Groningeno provincijoje tyrimais. Ekspozicijoje pristatoma piešinių serija bandė reflektuoti, kokias jutimines, geologines, technologines ir biurokratinės sąsajas tokia hipotezė iššaukia. Svarbiausia projekto mintis buvo, kad šiuolaikinės visuomenės būklės po žemės drebėjimų analizė turi įtraukti įvykio poveikius kūnui, psichei ir asmenybei. Bienalės metu menininkas tyrinėjo Stambulo „suderinimo sąsajos“ ir klausė, ką galime sužinoti apie planetos natūralius ir geologinius ritmus ne tik naudodami mokslinius prietaisus, bet ir jutimus?

Stambulo kontekste abu projektai koduoja daug prasmių, vėlgi jutiminę sąsają su globalizacijoje prarastą gamtos, kaip transcendentiškos išorės pojūtį. Gamtai, aplinkai persikėlus į kūnus, atsirado naujas jautrumas katastrofoms, kaip pasaulio egzistavimas, jaučiamas subjektų viduje, todėl kinišką prietaisą reikia tobulinti. Kita vertus, susiejant su pasaulio susitraukimu erdvėje ir laike, sugrįžta Nancy mintis apie katastrofų ekvivalentiškumą ir klausimas, ar toks prietaisas universaliai jautrus nuspėti nelaimės kitose pasaulio dalyse.

Projektai taip pat nurodo į asmenines psichologines strategijas, būdingas visai Stambulo bendruomenei, kurios padeda gyventi nuolatinės grėsmės sąlygomis, būtent nostalgijos jausmą, kaip simptomą, kaip racionalų pasirinkimą, „Kinijos seisminių

matavimai“ primena Stambulo sinkretinę tikėjimų, nuojautų, apsisaugojimo priemonių, amuletų, kaip „blogio akis“, kultūrą, kaip lokalų teritorinį afektų asambliažą, kurio kultivavimas visuomenėje rezonuoja ir kaip ciniškas bei ironiškas santykis su valstybe, kuri nepasiūlo saugumo alternatyvos, tiksliau pasiūlo galintiems ją įpirkti, o skurdžiausiųjų saugumas paliktas tik jų pačių rūpesčiu. Tokioje situacijoje belieka prietarai, amuletai, malda, „šliaužianti“ nostalgija besikeičiančiam miestui, kaip neprisirišimo, atsisveikinimo emocinė laikysena ir fatalizmas, bet ne dėl įsitikinimo, kad ateitis išauš, bet desperacijos.

Abu projektas taip pat rezonuoja su valstybės biopolitika, kuomet jutimų ir vaizduotės diagramose, kaip žemės drebėjimas įveiklinamas kaip afektuali priemonė, įjaudrinanti visuomenės vaizduotę apie drebėjimo priežastis ir moduluojanti jos efektus, formuojant viešąją nuomonę ir reakcijas.

„Menas pertraukiantis katastrofą“

Šalia ekspozicinį pobūdį turinčių projektų, bienalės metu vyko ir tęstiniai dalyvaujančio eksperimentinio meno kokybę turintys renginiai, sujungę vietos ir užsienio dizaino, architektūros, meno studentus, dizaino praktikus, vietos menininkus ir amatininkus, atsitiktinius praeivius. Vienas iš įdomių daugiaprasmių išvalgų ir produktų pasiūliusių projektų pavadintas „Katastrofos pertraukto meno“ dirbtuvės, kuruotos architektūros teorijos profesoriaus Peter Lang kartu su Stambulo menininkais Ayse Erek, Aslı Kıyak İngin ir Serkan Taycan. Projektas siekė “skatinti ir kurti mikro-pertrūkius, kurie leistų nuspėti, įspėti ar galimai ignoruoti tęstinių žmogiškųjų veiklų ir sąveikų regiono urbanistinėse ir gamtinėse aplinkose pasekmes”²¹. Dizaino bienalės rėmuose vykęs projektas nesiekė gaminti dizaino prototipų, bet greičiau sukurti multivalentiškus objektus, kaip prasminių procesų, išreiškiančių vertybių reikalingų gyvenimui post-antropocene, kataklizminiuose ir kituose ateities scenarijuose, rinkinių asambliažą.

Pavadinime akcentuojamu „pertrūkiu“, kaip metodu, projektas siekė taikyti pertraukiančias fizinių ir konceptualių dizaino prototipų tyrimo, analizės ir produkavimo praktikas. „Visuomenė neišvengiamai žengia į globalios sistemos žlugimą dėl nereguliuojamų neoliberalios ekonomikos principų, kurie sparčiai keičia

²¹ Projekto „The Art of Disaster Interruptive Workshop“ interneto svetainė: <https://marvelsandcatastrophes.com/the-art-of-disaster-the-workshop/>

trapią žemės ekosistemą. Pertrūkis tokioje logikoje galėtų išgelbėti planetą ir žmoniją arba ne²², taigi dirbtuvės siūlė atrasti, suprasti ir inicijuoti pertrūkius. Dalyviai skirstėsi į grupes ir, menininkų kuruojami, žvalgėsi vietos amatininkų dirbtuvėse, ieškodami kasdienos objektų, įrankių, kuriems suteiktų naują prasmę ir funkciją, taip pat atminties ir objektų istorijų, fikcinių ir tikrų pasakojimų, kurie pasufleruotų skirtingų kūrybinės raiškos formų. Pavyzdžiui „blogio akies“ simbolis, atsiradęs helenistinėje eroje, net keičiantis religijoms, išlikęs kaip apsauginis amuletas nelaimių atbaidymui, rodo, kaip vieno objekto istorija veikia kasdienybę. Šio sudėtinio projekto idėjinis užmojis siejasi su Donna J. Haraway „čiuopiančio mąstymo“ (2016, 30-57) sąvoka ar greičiau išgyvenimo pažeistoje planetoje paradigma, sujungiančia mąstymą kartu, idėjų, istorijų perėmimą, perkūrimą, kolektyvinio žinojimo bei veikimo akumuliaciją, praktikų ekologijos siekiu, taip pat Ursula Le Guin (1989, 166) kelioninio krepšio, į kurį kraunami pasakojimai bei gamtos-kultūros istorija, išgyvenimui teorija. Stambulo ir žemės drebėjimo grėsmės kontekste, išgyvenimo krepšio metafora susišaukia su pokatastrofiniu išgyvenimo rinkiniu, kuriuo Stambule kiekvienas miestietis turi pasirūpinti individualiai. Skiriasi ne tik fizinio rinkinio turinys, bet ir suvokimas apie grėsmę ir saugumo strategijas.

Viena iš grupių Janga žaidimo principu sukūrė žaidimą „*Lūžio taškai*“, kuriame panaudojo Sishane rajone, gatvėse, amatininkų dirbtuvėse, statybų akištelėse rastas atliekas. Žaidimas koduoja gyvenimo antropocene prasmę - jo trajektorijų spėjimas verčia rinktis balansuoti ar siekti lūžio taškų, kurie gali turėti nuspėjamas ir nenuspėjamas pasekmes ekosistemoms, klimatui, žmonijai. Lūžio taškas taip pat reiškia akimirką prieš griūtį. Senamiesčio centre esančiame Sishane rajone senstančių amatininkų dirbtuvių tinklas vis labiau koncentruojasi, pats rajonas sparčiai transformuojamas, modernizuojamas, amatus, tradicinius verslus išstumia prabangos prekių parduotuvės, biurai, restoranai, taigi materialūs miesto kaitos ženklai kūrė žaidimo scenografiją. Sishane praeiviai buvo kviečiami pažaisti Janga, pastatyti struktūrinį bokštą iš atliekų ir pakaitomis ištraukti elementus, stengiantis, kad bokštas nenugriūtų. Žaidimas gatvėje kūrė kasdienybės pertrūkį mieste, transformuodamas erdvę į akimirkos bendruomenę, sprendžiančią pusiausvyros mieste problemą.

Rezonuodamas su dalyvavimo meno paradigma, šis meno eksperimentas, visgi vienas iš nedaugelio bienalėje, siekusių įvykio kokybės, būtent neapibrėžto pertrūkio

²² Ten pat

įvykio. Iš tiesų, neapibrėžtumas yra esminė tam tikrų meno praktikų, ypač performansų meno, veikimo logika. Priešintis baimės strategijoms, ypač visur tvyrančio nerimo produkavimui, reikia veikimo su panašia logika ir tuo pačiu lygiu, tik kitais tikslais. Performansų menas, ypač absurdiškas performansas, kuris neturi prasmės, įkūnija šiuos neapibrėžtumo tikslus. Tokios praktikos mobilizuoja transformuojančią įvykio galią tuo būdu, kad išlaiko potencialą atverti naujus kelius, buvimo kartu galimybę visiems dalyviams (menininkams ir stebėtojams iš gatvės).

Grindinio grupė ieškojo, kaip pademonstruoti Stambulo, kaip heterogeniškos kultūrų, istorijų, žmonių, kačių, šunų ir miesto objektų mozaikos kokybę. Tokia persimaišiusi miesto realybė yra regima per kovas dėl „teisės į miestą“, vykusios Taksimo aikštėje ir Gezi parke – erdvėse, kur viltis nebegyvena. Naujos vilties erdvės turi rasti, nes žmonės turi natūralų instinktą priešintis, taigi grupė pabandė rasti objektą, kuris įkūnyti tokį santykį ir kartu būtų esantis, bet nematomas revoliucijos ir politinės laisvės simbolis. Tokiu simboliniu elementu tapo grindinys, per kurį politinės jėgos bando pakeisti erdvės naudojimą maištuose.

Grindinys gali tapti veikėjų abiejose pusėse, kaip pavergimo ir vadavimosi elementas. Sishane metalo meistras pagamino tikslią vienos grindinio plytelės repliką. Pasirinkta neįprasta medžiaga – geležis – siekiant atspindėti amatininko vaidmenį, išlaikant miesto ir socio-ekonominio audinio veikimą. Plytelė buvo įkomponuota į grindinį šalia paprastų grindinio plytelių, kaip glūdinčios revoliucijos dvasios žinutė.

Praktika nurodė į medžiagos agentinį dalyvavimą miesto asambliaže ir meno gebą intensyvinti jos veikimą, atveriant kelius naujoms sąveikoms.

Apibendrinant, visi Dizaino bienalės projektai atspindėjo globalias tarpdiscipliniškumo, diskursinio, episteminio meno posūkio tendencijas, susiejančias ir su neoliberalistine miesto valdymo logika. Imituojamas valstybės arba privataus verslo, generuojančio pelną iš miesto regeneracijos, rūpestis piliečių saugumu, inicijuojant prevencinius projektus ir angažuojant tarpdisciplininę bendruomenę, dažnu atveju, studentus, akademinę bendruomenę, profesionalus, prisidėti prie jų įgyvendinimo, taip psichologinį nerimą išverčiant į aktyvų veikimą. Iš tiesų toks reiškinys suponuoja saugumizacijos strategijas, kurios prieštaringą kokybę galima aptikti eilėje dalyvaujančio ar socialiai angažuoto meno darbų, veikimą, kuomet įsivaizduojama bendruomenės veiklumo potencialas įgalinamas kaip būdas išvengti įtampos ir numalšinti kritiką, jai dar nepasireiškus.

2.3. Septintasis kontinentas

Jei Stambulo dizaino bienalė oficialiai siekė reflektuoti apie meno ir dizaino pedagogikos strategijų, kaip visuomenės įgalinimo, angažavimo, telkimo potencialą lokalsios katastrofos – prognozuojamo žemės drebėjimo - grėsmėje, tai 2019 m. rudenį vykusio Stambulo meno bienalė, pavadintoje „Septintasis kontinentas“ (taip vadinama Ramiajame vandenyne plūduriuojanti šiukšlių „sala“, teigė „antropologijos ir meno reflektuojamą senųjų socialinių, etinių, seksualinių ir politinių sistemų eroziją ir kvietė vidinei rekonfiguracijai, suvokus būties sąlygas naujoje – antropoceno arba kapitoloceno eroje“²³. Bienalės aplinkosauginė tema Stambulo kontekste, kaip jau citavau šios dalies įžangoje, meno kritikės Louisa Buck pavadinta „problemiška“, nors Nicolas Bourriaud, kaip reliacinės teorijos autorius, pasirinkimas kuruoti šį meno renginį žadėjo sukrėtimą.

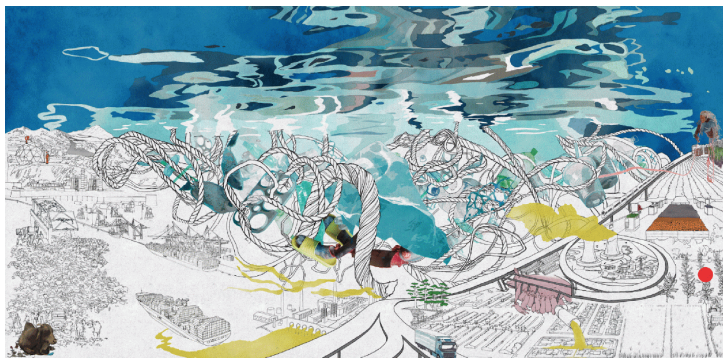
Iš tiesų nesinori leisti į teorinį antropoceno diskursą, kurio reikalautų išsamus šių darbų aptarimas, todėl koncentruosiuosi į išvalgas, susijusias su darbo teorine dalimi. Svarbu pabrėžti, kad tikslingai pasirinkau lyginti dvi bienales, dizaino ir meno. Jei manytume, kad dizainas, kaip taikomojo meno rūšis, praktika neoliberalizmo logikoje yra užkoduotas produkuoti kūrybiškus sprendimus piliečių gerovei: saugumui, laimei, taigi pratęsti valstybės biopolitinius tikslus, avangardinis šiuolaikinis menas formaliai išlaiko nenaudingumo autonomiją. Reliacinės estetikos teorijoje (Bourriaud, 2002), įkvėptoje Felix Guattari transversalumo, siejamo su kūrybiniais procesais, teigiama meno kūrinio galia kirsti visas skirtis bei apribojimus, tiesiogiai susilieti su ekonomine, socialine ir politine sferomis ir kurti naujas socialines praktikas. Tyrimo kontekste ši mintis motyvuoja ieškoti meno kūrybinių transversalios gebos miesto sąveikų plotmėje, kuriant vis platesnius asambliažus. Menas dalyvauja subjektyvumo kūrime, bet mums neįprastais būdais, kurie gali nulaužti tam tikrą subjektyvumo modelį ar ypač dominuojantį subjektyvavimo režimą (Deleuze 1988, 48–51). Tai suponuoja meno politinio funkcionavimo galimybę, ne kaip kritiką, bet kaip naujo subjektyvumo produkavimą. Panašiai bienalei skirtame interviu teigia ir jos kuratorius Bourriaud: „Manau, kad aktyvumas turėtų būti sustiprintas, tačiau jis turėtų pasirodyti politiniame lauke, o ne meno kūrybiuose. Menininkai, manipuluodami socialinėmis formomis, juos reorganizuoja ir įtraukia į

²³ Bourriaud, Nicholas 2019. *Curator's Statement*. [interaktyvus] <https://bienal.iksv.org/en/16th-istanbul-biennial/curator-s-statement>

originalius scenarijus, sunaikindami scenarijų, kuriuo grindžiamas apgaulingas šių scenarijų teisėtumas“. ²⁴ Deleuze ir Guattari žodžiais, mums trūksta kūrybos, kaip pasipriešinimo esčiai (2019, 108). Neyrat (2016, 262) projektuoja į ateitį, sakydamas, kad norint ateities, reikia kūrybiško įsivaizdavimo už realaus laiko rėmų, troškimo gyventi ir vaizduotės gyvenimo programai.

Būtent šios į ateitį orientuoto meno kokybės ieškojau meno bienalės eksponatuose. Nepaisant to, kad bienalei pasirinkta aplinkosauginė tema ir antropoceno diskurse Stambului grėšiantis žemės drebėjimas galėtų būti vertinama kaip vienas įsivaizduojamų globalios katastrofos lokalių modelių, bienalės dalyviai - atrinkau parodyti stambuliečių menininkų darbus - polemizavo globaliomis temomis, jų darbuose užčiuopiamos tik netiesioginės aliuzijos į miesto regeneraciją, populiacijų išstūmimą, gamtinio kraštovaizdžio urbanizavimą ir šių procesų atneštas ekologines pasekmes, kurias giliai besidomintys galėjo susieti su Stambulo kontekstu, tuo tarpu darbai bet kokioje pasaulio vietovėje galėjo būti priimti universaliai, kaip perspėjimas apie universalią katastrofą, o ne signalas miestiečiams apie gyvenimą seisminėje zonoje. Trumpai pristatysiu Stambulo menininkų darbus bienalėje ir aptarsiu jų rezonansą viso darbo kontekste.

„Laukinio atlaso kolektyvas“

6 pav. projektas Stambului, Laukinio atlaso kolektyvas, 2019, Stambulas. IKSv nuotr.

Diskursinio meno pavyzdys - daugiau nei šimtą mokslininkų, humanistų ir menininkų bendruomenės - Laukinio atlaso kolektyvu (Feral Atlas Collective), suburtos „nesuplanuotų žmonių infrastruktūrų tyrimams“²⁵ veiklos pristatymas, netgi neturėjęs atskiro pavadinimo, tiesiog įvardintas kaip nuolatinio tęstinio globalaus

²⁴ Interviu su Nicolas Bourriaud Stambulo dienraštyje YPY Sanat Dünyamız, 2019 rugsėjis (172).

<https://www.academia.edu/40155127/>

²⁵ <https://bienal.iksv.org/en/bienal-artists/feral-atlas-collective>

darbo dalis, skirta Stambului. „Kurdamas tarpsdisciplininį požiūrį į antropoceno procesus, kolektyvas demonstruoja kaip įprastos, savaime suprantamos infrastruktūros, kaip plantacijos, laivybos maršrutai, fabrikai, užtvankos, jėgainės ir gavybos platformos produkuoja laukines pasekmes“²⁶. Stambule šio kolektyvo darbo mažas pavyzdys buvo kuruojamas vizualinių antropologų ir architektų. Bourriaud teigimu, „Menininkai bendradarbiauja su visu gyvenimu. Antropocenas iš tikrųjų yra simbolinis vardas, suteiktas kraštutinei netvarkai, kuri apjungia visas gyvenimo ir negyvenimo formas. Kitaip tariant, akumuliacinis menas, kuris tampa komunikacijos, o ne gamybos klausimu, ir šis evoliucinis procesas yra labai svarbus. Stambulo bienalėje rodau menininkus, kurie suprato gamtos/ kultūros pabaigą, ir išrado būdus, kaip reprezentuoti naujas realybės sąlygas, kaip atspindėti ekologinę katastrofą“²⁷.

„Monochromas“

6 pav. „Monochromas“, Ozan Atalan, 2019, instaliacija (betonas, dirva, video, vandeninio buivolo skeletas), Stambulas. IKSU nuotr.

Ozan Atalan darbai žvelgia į ekspansines žmogaus veiklas ir spekuliatyviai atsako nežabotam civilizaciniam augimui ir gamtos nykimui. Instaliacija „Monochromas“ skirta sunaikintai vandeninių buivolų buveinei. Naujojo Stambulo oro uosto, trečiojo tilto per Bosforą statybos ir urbanistinė intervencija į šiaurinius

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat

miškus išstūmė regionui endemiškas rūšis. Atalan dokumentavo procesą video įrašuose ir eksponavo tikrą vandeninio buivolo skeletą.

„Prarasti vandenys“

7 pav. „Prarasti vandenys“, Elmas Deniz, 2019, medinis reljefas, Stambulas. IKSV nuotr.

Savo darbuose Elmas Deniz atkreipia dėmesį į kapitalizmo sukeltą ekologinę krizę ir antropoceno erą. Analizuojamas kraštovaizdžio pokytis ir gamtos nualinimas. Bienalėje Deniz pristatė du darbus apie išnykusias vandens sroves. Pirmasis yra trijų dimensijų topografinis Stambulo reljefas apimantis regioną nuo Sisli rajono iki Taksimo aikštės. Reljefe, prarastos upės ir įlankos pažymėtos ant dabartinių kelių.

Kūrinio vizualinė estetika referavo į pirmųjų žmonių arba autochtonų meną, kaip pastanga palikti ženklą ateinančioms kartoms, o gal Deleuze žodžiais, visuomenei, kuri dar turi ateiti. Kūrinio keliamas afektas stiprus, jo koduojama žinutė jungiasi ir su prieš tai aptartu kūrinium, iš esmės pranašaujančiu išnykimą žmonijai, palaipsniui išstumiant rūšis iš buveinių, leidžiant sunykti vandens šaltiniams.

„Vilties griuvėsiai”

7 pav. „Vilties griuvėsiai” iš serijos „Niekieno žemė”, Deniz Aktaş, 2019, popierius, rašalas, Stambulas. IKSU nuotr.

Deniz Aktaş kuriama serija „Niekieno žemė“ fiksavo miesto irimą, aplinkos nykimą, žmonių evakuaciją ir migraciją, trauminę miestų ir gamtos transformaciją. Bienalėje buvo pristatyti du naujausi darbai „Vilties griuvėsiai”, kaip aliuzija į Kasparo Davido Frydricho, vieno žymiausių vokiečių ankstyvojo romantizmo atstovo, paveikslą „Ledo jūra”, vaizduojanti nuskendusį laivą tarp ledo luitų. Deniz Aktaş juodai balti piešiniai, atlikti rašalu, perteikia žmonių palikusių ženklus gamtoje ir atstumtų jos abejingumo, sielvartą. Aktaş neria į miesto atminties traumas per kruopščiai atrinktus vaizdinius, kurie įkūnija miesto transformaciją, prievartinį išskeldinimą, griovimą ir atskleidžia socialinius konfliktus.

Deniz Aktaş, kaip ir kitų menininkų kūrinuose nebuvo tiesioginių nuorodų į žemės drebėjimą, grėsmės priminimas išskyla tik per asociatyvius vaizdus afektualiose sąveikose. Darbai siejosi su eile aptartų asambliažinių sąveikų: miesto aplinkos materialumo veikimą psichėje, gamtos kaip išorės praradimą, apskritai gamtos ir pasaulio praradimą, atliekų, yrančių struktūrų, kaip pražūtingos žmogaus veiklos rezultato. „Vilties griuvėsiai“ peizažai be žmonių perkelia į post-apokaliptinį būvį, bet nesuponuoja jokios konkrečios vietos pojūčio. Tai gali būti bet kuri ir nei viena pasaulio vieta, nes ji monochromiška, be žmonių, kaip vienas iš ateities scenarijų, bet

tolimos ir globalios, nes antropoceno diskurse tokia įsivaizduojama, pasidalinant atsakomybę su visu pasauliu.

Statiškų ekspozicijų konstruojama pasyvi stebėtojo žvilgsnio projekcija reflektuoja ir universaliai ambivalentišką šiuolaikinio žmogaus būseną, kurią Robert Macfarlane (2016. Cit. iš Bacevičiūtė 2019, 137) įvardina „stuplimity“²⁸: patirtimi, sujungiančią suglumimą ir nuobodulį. Nepaisant jaudrinančių vaizdų, objektų, tyrimų, žinių srauto bienalėje, žmogus nejaučia grėsmės aktualumo, grėsmė išlieka virtuali, kažkada ateityje, bet ne dabar, todėl pyktis ir nerimas tik laikinas.

Dauguma 7-osios tarptautinės Stambulo meno bienalės ekspozicinių darbų rezonuoja su teorinėje dalyje aptarta katastrofos visuomenės samprata, katastrofos konceptu ir Neyrat katastrofos biopolitika, kas nestebina, nes jo paradigma yra būtent skirta atsakyti į naują žmogaus jautrumą antropoceno eroje. Verta priminti, kad katastrofos konceptas talpina platų spektrą socialinės ir politinės problematikos, stichinių ir socialinių reiškinių, kurių skirtumai abstrahuojami, o nelaimių sulyginimas normalizuojamas. Katastrofa yra transformuota, išplėtota ir diversifikuota, o socialiai paskleisti saugumo amžiaus efektai pasiekia mus iš skirtingų distopijų (Kindervater 2018, 97): žmonių ar buivolų, referuojant į „Monochromą“. Stambulo regeneracija sunaikino ne tik buivolų buveines, pridengdama katastrofos prevencija, nusavino teritorijas ir iškeldino iš namų ištisų miesto rajonų populiacijas. Aliuzija į buivolų paaukojimą Stambulo galybę ir spindesį įkūnijančio trečiojo oro uosto ir Bosforo tilto statybas rezonuoja su Neyrat ir Nancy teorija, kad pažanga ir katastrofa yra dvi dialektikos pusės. Ironiška ir tai, kad tarptautinės bienalės dalyviai susirinko į meno šventę Stambule būtent pro šiuos miesto vartus. „Monochromas“ taip pat reflektavo situaciją, kai dėl politinį legitimumą auginančios plėtros ir transformacijos visas miestas tampa išimties zona, kurioje išrūšiuojamos tiek žmogiškos, tiek nežmogiškos populiacijos, kaip naudingos ir nenaudingos. Naujo oro uosto statyba išstūmė buivolų populiaciją – kas bus sekanti „vyriausio miesto architekto“ auka?

Pastebėtina, kad dauguma bienalės darbų turi estetinę kokybę, kuri kelia dviprasmybę. Kaip žinia, meno posūkis prie žinių, tyrimų ir jų intelektualizavimo smarkiai devalvavo estetinį, vizualinį ir kitus kriterijų meno analizei. Diskursinis socialiai angažuoto meno kriterijus yra pasiaukojimas, kuris meno praktikoje reiškia autoriaus pasišalinimą, leidžiant dalyviams kalbėti per jį, tačiau Holert manymu, per

²⁸ Macfarlane 2016. Cit. iš Bacevičiūtė 2019, 137

„Vakarų racionalizmui ir kognityvizmui būdingų naujų žinojimų ir mąstymo būdų aktyvumą, rekonstrukciją, prikėlimą, perkomponavimą, estetika galėtų sugrįžti kaip kitokio pažinimo talpykla ir programa, kūniško, jausminio, afektualaus ir empatiško pažinimo“ (2020, 61). Estetinių kriterijų gina ir Jacques Rancière (2009, 16). Nuostata, kad menas turi atsisakyti estetikos ir susiliesti su socialine praktika, Rancière nuomone, ignoroja tą faktą, kad estetiškas meno režimas steigiasi sankirtoje tarp meno autonomijos (nuo instrumentinio racionalumo) ir heteronomijos (meno ir gyvenimo suliejimo), todėl jo ignoravimas yra nesupratimas, kad estetika yra gebėjimas mąstyti per prieštarą: įtampa tarp tikėjimo meno autonomija ir įsitikinimu meno sąryšiu su geresnio naujo pasaulio pažadu (Ten pat).

Visgi Stambulo bienalės atveju, monochrominių post-apokaliptinių peizažų ir prarastų vandenų nugludintuose kraštovaizdžiuose estetika perša vizualumo teoretikų T.J. Demos (2017) ir Nicholas Mirzoeff (2014) problemizuojamą vizualiųjų medijų konstruojamą universalizuojantį ir estetizuojantį antropoceno įvaizdinimą, anestezuojantį ir užšaldantį reakcijos ir veikimo gebą. Pasiliekama abstraktybių, atsietų nuo konkrečių, materialų, atpažįstamų situacijų, lygmenyje, todėl stebėtojas lieka pasyvus, nustebintas ir nuobodžiaujantis.

2.4. Kokią alternatyvią ateitį Stambului siūlo valstybės remiamas šiuolaikinis menas?

8 pav. „Mašinos haliucinacijos“, Refik Anadol, 2021, Stambulas. Refik Anadol Studio nuotr.

Tiriamąją dalį noriu užbaigti ryškiausios šiuolaikinės Stambulo meno žvaigždės dirbtinio intelekto menines instaliacijas kuriančio Refik Anadolu kūryba. Nors jo darbų nebuvo aptariamose bienalėse, juos teko pamatyti tuo pat metu privačiose galerijose vykusiose parodose. 2021 m. paskutinis jo darbas eksponuojamas vienoje didžiausių Stambulo Pilevneli galerijoje yra „Mašinos haliucinacijos“. Komunikuodamas apie savo darbus, autorius kalba apie idėją vizualizuoti, kas paslėpta, latentiška žmogaus sąmonėje - slėpinius stimuliuojant „mašinos sąmonėje, susiejant su meno geba kvestionuoti žmonių įsitikinimus apie tikrovę, perspėti apie katastrofas, pasiūlyti alternatyvas, nustebinti išradimais ir įkvėpti nesapnuoto grožio kūriniais“²⁹. Anadol instaliacijose žiūrovas atsiduria dideliuose ekranuose besikeičiančių 3D vaizdų alternatyvioje realybėje. Pirmoji kilusi asociacija, pamačius paskutiniojo darbo vizualinę reklamą, buvo apie Stambulo visuomenės psichologinį parengimą grėšiančiam žemės drebėjimui. Iš surinktų tūkstančių fotografinių vaizdų dirbtinio intelekto algoritmų „sukurta“ miesto erdvė keitė formą, lydėsi, tekėjo po kojomis, moduliavosi į kitas erdves. Analogiška gamtos kraštovaizdžių instaliacija perkelia į „fantastiškus, nuolat kintančius kraštovaizdžius, kurie niekada neegzistavo, lyg kažkas niekada nepatirto, bet kažkoku būdu įtikinančio ir tikro“³⁰. Pristatant instaliaciją, naudojama netgi Rumi citata: „Negedėk, nes viskas, ką prarandi, sugrįžta kita forma“.

Tyrimo kontekste, tokia kūryba tiesiogiai įkūnija valstybės biopolitinio valdymo veikimą jutimų ir vaizduotės diagramose, taip pat katastrofos biopolitikos reguliacinio režimo logiką. Nors ekspozicija yra įrengta privačioje galerijoje, atidaryme dalyvavo eilė miesto ir valstybės politikų, instaliacija plačiai nušviesta viešojoje komunikacijoje. Kartu su stiprėjančia valstybės cenzūra šiuolaikiniam menui, kai atšaukiamos parodos, demontuojamos garsių menininkų kritiškos skulptūros, valstybės biurokratų įvardijamos kaip išsigimėliškos, toks dėmesys menininkui reflektuoja valstybės siekį plėsti meno, kaip politinio instrumento, gebą, perspėti kitus kūrėjus, apie valstybei priimtina menininko turinį, formą, aptariamą atveju dar ir anestezuojantį poveikį įbaugintai visuomenei ir žinutę, kurią atspindi Rumi citata.

²⁹ Refik Anadol pranešimas TED 2020

https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence

³⁰ Instaliacijos anotacija.

Kyla klausimas, ar stiprėjant kontrolės tinklo tolydumui, menininkams apskritai lieka „pabėgimo kelių“ nuo valstybės cenzūros ar tik Shafak siūloma „užmarštis“ mieste? Vėl norisi prisiminti Gezi protestus lydėjusias konsoliduojančias meno formas, kurios tapo tiesioginėmis Deleuze ir Guattari aprašomos meno gebos „paskirybių konsteliacijoms“ citatomis arba mažuoju menu, išklabinančiu valstybės „fantaziją“. Gezi protestuose ne tik Stambule, bet ir kituose miestuose, kaip virusas išplito performanso meno praktikos, paminėčiau „Stovintis žmogus“³¹, kaip absurdiškumo, neapibrėžtumo akibrokštas valstybės racionalumui, kaip atsisakymas veikti, „tapšmas akmeniui, valios paneigimas, grynas kantrus galios pasyvumas, tapšmas nesuvokiamu ir neįžiūrimu“ (Deleuze 2012, 175).

Gezi protestai taip pat tapo humoro proveržiu, ne ironijos ir aktyvumą išsaldančio cinizmo, bet nevaržomo humoro ir revoliucinio šėlo, atkuriančio miestiečio individualų orumą ir veikimo potencialą santykiui su miestu.

Svarstant apie meno alternatyvas miesto ateičiai, norisi prisiminti Isabelle Stengers (2009) mintį, kad mums reikia mažiau didžiųjų naratyvų, o daugiau pasakotojų, kuri rezonuoja ir su Deleuze (2012) kvietimu deteriorizuoti kalbą ir kurti pasakojimus visuomenei, kuri turi ateiti, pasakojimus, kurie jungtų istorinius kolektyvinius vaizdinius, retrovizijas, idėjas, jautrumus ir estetiką, kurie leistų geriau suvokti miestą ir nostalgijos prakeiksmą, kaip jausminį karkasą, rekalibruoti į miesto ateities viziją.

³¹ Menininko Erdem Gündüz asmeninis performansas Taksimo aikštėje, tapęs emblemišku vieno žmogaus neprievartiniu pasipriešinimo aktu. Straipsnis BBC internet portale. 2013.06.18. <https://www.bbc.com/news/world-europe-22949632>

Išvados

Nėra kitų sąlygų kuriomis žmogaus ir kraštovaizdžio ryšis būtų toks sąmoningas ir aktyvus kaip katastrofos laikais, net jei katastrofa tik spėjama. Miesto nelaimės paskatina akivaizdžias sąveikas su miestu, kaip materialiu ir socialiniu asambliažu, tiek asmeninės patirties, tiek miesto politikos lygiu. Taigi asambliažo koncepcija, telkianti dėmesį erdviškai procesualiam, sąryšiniam ir generatyviam miesto pobūdžiui (McFarlane 2011b, 650 – 651), ne tik pasiūlo būdą tirti, kaip katastrofos grėsmė dalyvauja heterogeniškose sąveikose, lėmusiose istorinę ir aktualią Stambulo kaitą, bet ir vertinti katastrofą kaip reiškinį, kuris destruktivus, bet kartu produkuojantis galimybę dalyvaujanti nuolatiname miesto perkomponavime.

Analizuojant miesto kaitą globalių ir universalių srautų, kaip globalizacijos, ekonominio liberalizmo, veikime, Stambulo atvejis atskleidžia, kaip šie universalizuojantys procesai patys modifikuojasi Stambulo teritoriniuose asambliažuose, sukurdami autentišką veikimo logiką.

Žemės drebėjimo, kaip veiksnio, reikšmingumas miesto sąveikose stiprėjo, nulemtas trijų faktorių: tai Stambulo populiacijos padidėjimas daugiau nei dešimt kartų XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje ir su tuo susijusi miesto plėtra, sukūrusi beprecedentį pažeidžiamumą stichinei nelaimėi; po 1999 m. Marmaros žemės drebėjimo reikšmingai pasikeitusi valstybės politika, numatomo drebėjimo rizikai tapus raktine politine priemone auginti politinį legitimumą ir stiprinti biopolitinį produkavimą; visuomenės atsakas į pasikeitusias sąlygas, suvedamas į klausimą, ar drebėjimas yra natūralus reiškinys, ar valstybės manipuliacija, nepaisant visuomenės sąmoningumo, veikianti jutimus, nuostatas ir įpročius.

Valstybės biopolitinio veikimo galios diagramose analizė rodo stiprėjantį totalizuojantį kontrolės tinklą, šią įžvalgą sustiprina ir praktinė tyrimo dalis. Taip pat naujame katastrofizmo teoriniame diskurse, Stambule susirišančiame su žemės drebėjimo grėsme, stiprėja Turkijos politinio veikimo orientacija į saugumą apskritai, lemianti naują politinį racionalumą, kai grėsmė, kaip nuolatinis nelaimės priminimas ir vaizdiny, egzistuojantis tik nuolatinėje galimybės ir virtualumo stadijoje, tampa organizuojančiu principu, afektu, visur esančiu vaizdiniu, plačiai išnaudojamu tarpusavyje sąveikaujančiose diagramose: biurokratijos diagramoje, suliejant katastrofos prevenciją su miesto transformacija, sukuriant teises ir ideologines sąlygas tokiam posūkiui, gamybos diagramoje, neoliberalizmo logikoje stiprinant

miestiečių požiūrį į saugumą kaip privatų reikalą, jutimų diagramoje, kurstant sąmokslų teorijas, taip nusimetant atsakomybę dėl prevencijos, vaizduotės diagramoje įgalinant medijų gebą moduluoti miestiečių jausmus, produkuojant nuolatinį žinių, skandalų srautą, kaitaliojant sąmoningumą ir užmarštį arba afektualumą ir anesteziją, bei įgalinant meno gebą kurti kūrybiško miesto įvaizdį pasauliui, gyvenimui palankaus miesto - vietiniams gyventojams, dalyvaujančiojo meno praktikomis nujautrinti nepageidaujamas emocijas.

Tolydus kontrolės tinklas sąveikauja su visuomenės kultūriniu habitū, pasižyminčiu valstybės „fantazijos“, kaip subjekto vidinės organizuojančios būsenos internalizavimu, cinizmu, kaip emocine struktūra, atsakant į valstybės galios plėtimą visose gyvenimo srityse, ir kaip išorine laikysena išgyvenimui valstybės mašinerijoje, bei nuolatinio nerimo, baimės ir nežinomybės būseną. Tokia totalizuojanti diagrama paaiškina visuomenės apatiją ciniškai valstybės politikai žemės drebėjimo grėsmėje.

Tarptautinių meno bienalių ekspozicijų praktinis tyrimas atskleidžia, kad Stambulo menininkai rezonuoja įsivyravujančiam katastrofizacijos diskursui ir reguliaciniam katastrofos režimui, ne kvestionuodami pražūtingos ir neteisingos valstybės prevencijos (ne)strategijos, bet kurdami sprendimus, atliepančius neoliberalistinę logiką, susivedančią į tai, kad išgyvenimo yra privati sėkmingųjų lemtis. Meno akademijose skiepijamas kūrybos naudingumo kriterijus, nuolankaus profesinio mąstymo šablonas. Dviejų bienalių lyginimas parodo, kad naujas tarptautinis bienalių posūkis į lokalizaciją, Stambulo dizaino bienalės atveju, buvo išverstas į valstybės politikai palankių kūrybinių sprendimų generavimą, tuo tarpu Tarptautinė meno bienalė liko globaliame antropoceno lauke, pasirinkdama saugiai nutolti nuo lokalsios politinės problemos. Taigi realioje grėsmėje esančiam miestui žaidimas antropoceno temomis suveikė anesteziškai, kaip būvimas kartu su visu pasauliu, įsivaizduojant, kad visi turi tiek pat laiko sprendimui. Daug žadėjusi intelektualinė, meninė sintezė bienalėje nesukūrė laukiamo įtrūkio visuomenėje ir nestimuliavo atsako, veikimo gebos, kuri Stambulo atveju yra nedelstina. Šiuolaikinio meno atstovų simpatijos anestezuojančioms, niveliuojančioms, atsakomybę padalinančioms antropoceno teorinėms idėjoms, leidžiančioms nematyti „dramblio kambaryje“ ir iš atokesniu žiūros taško stebimą šio proceso naudą valstybės aparatui, netrukdomam stiprinančiam savo galios biopolitinius dispozityvus.

Šaltinių sąrašas

Pirminiai šaltiniai:

4-oji Stambulo dizaino bienalė „Mokyklų mokykla“, 2018 m. rugsėjo 22 d. - lapkričio 4 d.

Interneto puslapis: <http://aschoolofschoools.iksv.org>

Stambulo tarptautinė meno bienalė „Septintasis žemynas“, 2019 m. rugsėjo 14 – lapkričio 10 d.

Interneto puslapis: <https://bienal.iksv.org/en/16th-istanbul-biennial/the-seventh-continent>

Antriniai šaltiniai:

Agamben, Giorgio 2016. *Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas*. Vert. Saulius Jurga. Vilnius: Kitos knygos

Amin, Ash, Thrift, Nigel 2002. *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge : Polity.

Anderson, Benedict 1999. Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Vilnius: Baltos lankos.

Angell, Elizabeth 2014. „Assembling disaster: Earthquakes and urban politics in Istanbul“ [intearktyvus], *City*, 18, 6: 667-688. Prieiga:<
<https://doi.org/10.1080/13604813.2014.962881>> [žiūrėta 2021.05.15]

Ay, Deniz, Ozkul, Basak Demires 2021. “The strange case of earthquake risk mitigation in Istanbul” [interaktyvus], *City*, 91,1.
Prieiga:<https://doi.org/10.1080/13604813.2021.1885917> [žiūrėta 2021.05.16]

Bacevičiūtė, Danutė 2019. “Geologinis laikas ir globali erdvė kaip antropoceno etikos (ne)galimybės sąlyga”, *Athena. Filosofijos studijos*, 14: 135-148.

Beck, Ulrich 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE

Bennett, Jane 2010. *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.

Bishop, Claire 2006. “The Social Turn: Collaboration and Its Discontents” iš *Rediscovering Aesthetics: Transdisciplinary Voices from Art History, Philosophy, and Art Practice*, eds. Francis Halsall, Julia Jansen, Tony O'Connor, 2009. Stanford University Press.

Boelen, Jan, Sacchetti, Botha 2018. “Curatorial Essay”, *A School of Schools Reader, 4th Istanbul Design Biennial*, Vera Sacchetti (ed.), Istanbul: Valiz and Foundation for Culture and Arts, 1-46.

- Bourriaud, Nicolas 2019. *Curator's Statement*. [interaktyvus] Prieiga:<
<https://bienal.iksv.org/en/16th-istanbul-biennial/curator-s-statement>> [žiūrėta
 2021.05.22]
- Bourriaud, Nicolas 2002. *Relational Aesthetics*; trans. Simon Pleasance & Fronza
 Woods. Dijon: Presses du reel.
- Campbell, Timothy C. 2011. *Improper Life: Technology and Biopolitics from
 Heidegger to Agamben*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cotter, Lucy 2019. "Reclaiming Artistic Research", iš *Reclaiming Artistic Research*,
 ed. Lucy Cotter, Hatje Cantz, Berlin, 9-26.
- Cherbuliez, Juliette 2020. *In the Wake of Medea-Neoclassical Theatre and Arts of
 Destruction*. Fordham University Press.
- Clark, Nigel 2011. *Inhuman Nature: Sociable Life on a Dynamic Planet. Theory
 Culture & Society*. London: Sage.
- Clough, Patricia Ticineto with Jean Halley, eds. 2007. *The Affective Turn: Theorizing
 the Social*. Durham and London: Duke University Press.
- Delanda, Manuel 2006. *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social
 Complexity*. London and New York: Continuum.
- Deleuze, Gilles 2012. *Derybos*, vert. Lina Perkauskytė, Nerijus Milerius, Audronė
 Žukauskaitė,
 Vilnius: Baltos lankos
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix 2019. *Kas yra filosofija?*, vert. Daina Habdankaitė ir
 Nijolė Keršytė, Vilnius: Jonas ir Jokūbas
- Demos, T. J. 2017. *Against the Anthropocene. Visual Culture and Environment
 Today*, Sternberg Press.
- Ekmekci, Onur 2012. "Neoliberal Urbanization in the Case of Istanbul: Spatial
 Manifestations and Ways of Contesting It", Degree Project. Master of Science(MSc),
 Sustainable Urban Planning and Design Royal Institute of Technology, KTH,
 Stockholm
- Ercan, Mehmet 2011. "Belatedness of Modernity, Hastiness of Earthquake: Avcılar,
 An Ethnography" [interaktyvus]. Prieiga:< https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/ethnologie/forschung/arbeitsstellen/visual_and_media_anthropology/forschung/ercan_research/index.html > [žiūrėta 2020.12.05]
- Fariás ,Ignacio 2011. "The politics of urban assemblages" [interaktyvus], *City*, 15,3-4:
 365-374, Prieiga:<DOI: 10.1080/13604813.2011.595110> [žiūrėta 2021.05.02]
- Foster, Hal 1998. "Trauma Studies and the Interdisciplinary" (an interview), iš *The
 Anxiety of Interdisciplinarity* London: De-, dis-, ex- 2: 157-168.

- Foucault, Michel 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vert. Marius Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Foucault, Michel 2020. *Tiesa ir teisinės formos*. Vert. Tadas Zaronskis, Vilnius: Vaga.
- Gavrilis, George 2001. “Covering Disasters, Natural or Otherwise: Media, Politics, and the Public Sphere in Post-Earthquake Turkey.” *New Perspectives on Turkey* 24: 141-164.
- Haraway, Donna 1988. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective“ [interaktyvus], iš *Feminist Studies*, 14, 3: 575-599. Prieiga: < <http://www.jstor.org/stable/3178066> > [žiūrėta 021.05.23]
- Haraway, Donna 2015. “Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin”, *Environmental Humanities*, 6 (2015): 159-165
- Haraway, Donna 2016. *Staying with the Trouble*. London: Duke University Press.
- Hardt, Michael, Negri, Antonio 2019. *Imperija*, vert. Kasparas Pocius, Vilnius: Kitos knygos.
- Holert, Tom 2020. *Knowledge Beside Itself: Contemporary Art's Epistemic Politics*. Sternberg Press
- Joffe, Helene, Rossetto, Tiziana, Bradley, O'Connor, Caroline Cliodhna 2017. “Stigma in Science: The Case of Earthquake Prediction” [interaktyvus], *Disasters* 42, 1: 81–100. Prieiga: < <https://doi.org/10.1111/disa.12237> > [žiūrėta 2021.05.12]
- Kindervater, Gareth 2018. “Catastrophe and Catastrophic Thought”, iš *Biopolitical Disaster*, Jennifer Lawrence, Sarah Marie Wiebe (eds), London: Routledge.
- Klein, Naomi 2018. *The Shock Doctrine*. Penguin Books.
- Lang, Peter 2008. “Stalker Unbounded: Urban Activism and the Terrain Vague as Heterotopia by Default”, *Heterotopia and the City: Public Space in Post-Civil Society*, Lieven De Cauter, Michiel Dehaene (eds.) London: Routledge
- Lazzarato, Mario 2006. “The Concept of Life and the Living in the Societies of Control”, iš *Deleuze and the Social*. eds. Martin Fuglsang and Bent Meier Sorensen. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Le Guin, Ursula 1989. “The Carrier Bag Theory of Fiction” [interaktyvus], iš *Dancing at the Edge of the World: Thoughts on Words, Women, Places*. New York: Grove Press: 165-170
Prieiga: https://www.academia.edu/17313163/The_Carrier_Bag_Theory_of_Fiction_Ursula_K_Le_Guin [žiūrėta 2021.05.22]

- Massumi, Brian 2015. *The Politics of Affect*. Cambridge: Polity Press
- McFarlane, Colin 2011 a. “Assemblage and Critical Urbanism” [interaktyvus], *City*, 15:2, 204-224, Prieiga: <doi:10.1080/13604813,2011,568715> [žiūrėta 2020.12.15]
- McFarlane, Colin. 2011 b. “The City as Assemblage: Dwelling and Urban Space”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 29: 649–671. Prieiga:<doi:10.1068/d4710> [žiūrėta 2020.12.15]
- Mills, Amy 2014. “Cultures of Assemblage, Resituating Urban Theory” [interaktyvus], *City*, 18, 6: 691-697. Prieiga: <https://doi.org/10.1080/13604813.2014.962884> [žiūrėta 2021.05.10]
- Mirzoeff, Nicholas 2014. “Visualising the Anthropocene”, *Public Culture* 26 (2 (73)): 213-232
- Nancy, Jean-Luc 2014. *After Fukushima: The Equivalence of Catastrophes*, Fordham University Press
- Navaro-Yashin, Yael 2002. *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton University Press.
- Navaro-Yashin, Yael 1998. “Uses and Abuses of “State and Civil Society” in Contemporary Turkey” [interaktyvus], *New Perspectives on Turkey*, 18, 2:1-22. Prieiga:< <https://doi.org/10.1017/S0896634600002867>> [žiūrėta 2021.05.15]
- Navaro-Yashin, Yael 2013 “Editorial—Breaking Memory, Spoiling Memorization: The Taksim Protests in Istanbul” [interaktyvus], *Fieldsights - Hot Spots, Cultural Anthropology Online*, 2013-10-31. Prieiga:< <http://www.culanth.org/fieldsights/411-editorial-breaking-memory-spoiling-memorization-the-taksim-protests-in-istanbul>> [žiūrėta 2021.05.15]
- Neyrat, Frédéric 2016. “The Biopolitics of Catastrophe, or How to Avert the Past and Regulate the Future” [interaktyvus], *South Atlantic Quarterly*, 115, 2: 247–265. Prieiga:<https://doi.org/10.1215/00382876-3488398> [žiūrėta 2021.05.15]
- Neyrat, Frédéric 2018. *The Unconstructable Earth. An Ecology of Separation*. New York: Fordham University Press.
- Oliver-Smith, Anthony 1996. “Anthropological Research on Hazards and Disasters” [interaktyvus], *Annual Review of Anthropology* 25: 303–328. Prieiga:< <https://doi.org/10.1068/d4710> > [žiūrėta 2021.05.12]
- Oliver-Smith, Anthony, Hoffman, Susanna M. 2020 *The Angry Earth— Disaster in Anthropological Perspective* [interaktyvus]. Routledge. Prieiga:< https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=JNzBDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT7&dq=Catastrophe+and+Culture:+The+Anthropology+of+Disaster&ots=tZQVIYOA4x&sig=0eMWYutzvnxSkNR2xAuw2g_geHU&redir_esc=y#v=onepage&q=Catastrophe%20and%20Culture%3A%20The%20Anthropology%20of%20Disaster&f=false> [žiūrėta 2021.05.12]

O'Sullivan, Simon 2010. "From Aesthetics to the Abstract Machine: Deleuze, Guattari and Contemporary Art Practice", iš *From Aesthetics to the Abstract Machine: Deleuze, Guattari, and Contemporary Art Practice*, O'Sullivan, Simon D., Zepke, Stephen (eds.), Edinburgh: Edinburgh University Press, 189-207.

Öncü, Ayşe 1997. "Crossing Borders into Turkish Sociology with Gunder Frank and Michel Foucault" [interaktyvus], *Contemporary Sociology* 26, 3: 267-270. Prieiga: <<https://doi.org/10.2307/2654000>> [žiūrėta 2021 04 02].

Pamuk, Orhan 2007. "Earthquake Angst in Istanbul." In *Other Colors: Essays and a Story*. New York: Knopf.

Prosser, Jay 2019. "The invisible dome and the unbuilt bridge: Contemporary fiction and the mythologies of Ottoman architecture" [intearktyvus], *Memory Studies*, 12, 5:514-530. Prieiga:<doi:10.1177/1750698019870693> [žiūrėta 2021.05.15]

Rancière, Jean 2009. *Aesthetics and Its Discontents*. Cambridge: Polity.

Schafers, Marlene 2016. "Ruined Futures: Managing Instability in Post-Earthquake Van (Turkey)." [interaktyvus] *Social Anthropology* 24, 2: 228–42. Prieiga:<https://doi.org/10.1111/1469-8676.12274> [žiūrėta 2021.05.21]

Sengezer, Betül, Koc, Ercan 2005. "A Critical Analysis of Earthquakes and Urban Planning in Turkey." [interaktyvus] *Disasters* 29, 2: 171–94. Prieiga:<https://doi.org/10.1111/j.0361-3666.2005.00279> [žiūrėta 2021.05.21]

Stengers, Isabelle 2009. *In Catastrophic Times: Resisting the Coming Barbarism*. Paris: Open Humanities Press.

Tampio, Nicholas 2009. "Assemblages and the Multitude: Deleuze, Hardt, Negri, and the Postmodern Left" [interaktyvus], *European Journal of Political Theory*, 8, 3:383-400. Prieiga:, doi:10.1177/1474885109103850> [žiūrėta 2021.05.15]

Yildirim, Emine 2012. "Ekumenopolis: A city without limits" [interaktyvus], *Today's Zaman*, 2012.05.03, Prieiga:< <http://www.todayszaman.com/news-279318-ekumenopolis-the-city-without-limits.html>> [žiūrėta 2021.05.12]

Vazquez-Arroyo, Antonyo Y. 2013. „How Not to Learn From Catastrophe: Habermas, Critical Theory and the Catastrophisation of Political Life“ [interaktyvus], *Political Theory*, 47:712-738. Prieiga:<DOI: 10.1177/0090591713492776> [žiūrėta 2021.05.15]

Žukauskaitė, Audronė (ed.) 2011. *Intensyvumai ir tėkmės: Gilles`io Deleuze`o filosofija šiuolaikinio meno ir politikos kontekste*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Žukauskaitė, Audronė 2016. *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Žukauskaitė, Audronė 2009. “Socialinių institucijų kritika Gilles’io Deleuze’o ir Felixo Guattari filosofijoje” [interaktyvus], *Problemos* 76:39-51
Prieiga:<Doi:10.15388/problemos.2009.0.1944> [žiūrėta 2021.05.16]

Vaizdo įrašai:

Deutsche Welle Documentary 2021: Istanbul Earthquake - Risk and Early Warning, Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=DruFPePWQWM> Žiūrėta: 2021.05.15

SO? 2018. Hope on Water, Youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=GV4jH2efZqM> Žiūrėta: 2021.05.15

TED 2020: Art in the Age of Machine Intelligence/Refik Anadol, Youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=UxQDG6WQT5s> Žiūrėta: 2021.05.15

Abstract

The title of this paper is “Disaster Anticipation in the Biopolitical, Social and Artistic Interactions: A Case Study of Istanbul”. It examines how the anticipation of the earthquake influences the political, social and cultural experience in the city, reorients the governmental policy and how these new trends are reflected in the contemporary art field, particularly the 2018 and 2019 Istanbul Design and Art Biennials. Using interdisciplinary complex methodology, which combines historical perspective, biopolitical discourse, concepts of assemblage, diagram and transversality, discursive and intertextual analysis of art projects as primary sources, public discourse analysis, relational and discursive art concepts, the paper concludes that the disaster anticipation serves the government to motivate expansive urban transformation and securitisation policy, strengthen a coherent control network covering more and more spheres of public life, including culture and art fields. The contemporary art field reflects the dominating governmental policy, thus suggesting its colonisation as a biopolitical instrument, and cannot offer alternatives, which could empower the society to react.

The paper could be useful for analysing the biopolitical enactment of catastrophes and risks in general, analysing the agentic capacity of contemporary art towards societal transformations, or studying Turkish and Istanbul society.